

פעילותן של נשים ערביות במרד הערבי בראי העיתונות העברית

רחל הרט

מבוא

מאמר זה עוסק בדמותה של האישה הערבייה בשנים 1936–1939, כפי שהשתקפה בעיתונות העברית. לצורך כתיבתו נסרקו אלפי גיליונות מהעיתונות העברית בנושא המרד הערבי, ונמצאו ידיעות רבות על חייה של האישה הערבייה, עיסוקיה, תפקידיה ומעמדה מבעד למשקפי הציבור שכנגד, הקורא היהודי בארץ ישראל. מדובר בייצוגי הנשים הערביות בעיתונות העברית ובכלל זה בציטוטים מהעיתונות הערבית ובדימוייהן בדעת הקהל היהודית בלבד. בדיקה השוואתית עם מקורות אחרים – מחקרים אקדמיים שנכתבו על המרד הערבי וספרות אחרת בנושא, כגון העיתונות הבריטית, הערבית או פסקי הדין מאותה תקופה לצורך אימות ועימות בשאלת האובייקטיביות של העיתונות העברית – חרגה ממסגרת מאמר זה ותידרש לה עבודת המשך.

מאורעות 1936–1939 התרחשו כמעט בכל ארץ ישראל. הייתה זו מעין מלחמת גרילה של כנופיות ערביות, מלחמה עקובה מדם שהשתתפו בה כ־12,000 איש מכל רובדי החברה הערבית: יושבי ערים וכפרים, צעירים ומבוגרים, מוסלמים, נוצרים ודרוזים, ובהם גם נשים. הנשים עיבדו שדות, טיפלו בבהמות, ארגנו הפגנות והשתתפו בהן. היו בהן גם ראשות כנופיות שהסיתו, זרקו אבנים, הבריחו והחזיקו נשק ועוד.¹ המלחמה התנהלה נגד היהודים, נגד הבריטים ואף כללה מלחמת כנופיות בין הערבים עצמם.² הבחירה לכתוב על דמותן של הנשים הערביות נבעה מהשתתפותן הישירה או העקיפה של רבות מהן במרד. עוד קודם לפרוץ המאורעות דיווחה העיתונות העברית בהרחבה על פעילותן של הנשים הערביות, עיסוקיהן ותפקידיהן בחיי היום-יום בכלל, ועם פרוץ המרד דיווחה אף על השתתפותן הפעילה בו.

דמות הערבייה בעיתונות העברית של התקופה הנסקרת

כפיליטון שהתפרסם בדאר היום ייחס העיתונאי אורי קיסרי סירוב של השלטונות להעניק רישיון עריכת דין למשפטנית יהודייה לרצון השלטון הבריטי לשמור על "איזון" בין הקהילה היהודית לזו הערבית. הוא כתב באירוניה על מעמדה של הערבייה בחברה, על עובדת היותה חסרת השכלה, וכתב כי ביום שתוכתר אישה יהודייה ל"עורך דין בא"י, יהיה צורך להכתיר בתאר כזה גם אשה ערבייה. [...] כי ערביה שכזו, [...] שגמרה גמנסיה,

אוניברסיטה, שסיימה פקולטה למשפטים – אין לעת עתה בכל רחבי פלשתינה מערבה ומזרחה לירדן למצא ערביה כזו.³

החוקר טוביה אשכנזי שוחח עם השייח' אסעד אל שוקירי, שטען כי "אנחנו רוצים ביחסים ידידותיים עם היהודים כמובן, שתהא הבנה מצדם, [...] המצב כעת דומה לאותו בעל, שיש לו שתי נשים. אחת יהודיה והשניה ערביה. היהודיה היא יפה, אינטלקטואלית, פקחית ונקייה; הערביה – ירודה, פשוטה ובלתי מפותחת".⁴

העיתון אל-חיאא פרסם מכתב שתרגומו הובא בעיתון דבר, של העלמה ח' נגד "הצעיה". הכותבת הגיבה בכעס על דברי "שיך, שהגן [...] באל חיאא על המנהג לכסות את פני האשה המושלמית בצעיף". במכתבה הציעה להסיר את הצעיף, שכן "מתי היה הצעיף יסוד מיסודות הדת המושלמית בתפילה ובצום? מתי אסרה הדת את הסרת הצעיף כאיסור היין ועוד?". האישה המוסלמית אינה רוצה לשמוע הטפות מוסר. עבר הזמן שבו היה הגבר "משעבד את האשה; עבר הזמן שבו נכנעה האשה לאלומות הגבר; אנחנו רוצות בביטול הצעיף לא כדי להדמות לנשות המערב ולבלות בבתי קפה", אלא כדי לרכוש השכלה, להיות נוכחת בהרצאות של גברים נאורים. "איננו רוצות לחיות כמו בבית סוהר [...] אנו רוצות לחיות בקשר עם עולם התרבות, עם התנועות החברתיות והפוליטיות".⁵

בסיפור שהתפרסם בהארץ תיאר הכותב ערבייה צעירה "יחפה, גלוית פנים וראש לבושה שמלה כחולה ארוכה, פניה שזופים ויפים, עיניים גדולות לה".⁶ בניגוד לכך, בדאר היום מתוארת דמותה של זעיה חוסין אל עאסה, בעלת בית קפה בירושלים: "זעיה היא אשה גוצה, מסורבלת בשר, עגלגולה כחבית, ראשה שטוח, מצח קצר שערות ראשה גוזזות 'אלא פראנג' ושני זהב בולטות לאורך כל שפתיה השמנות".⁷

פאטמה סעיד מוראד הגדירה שלושה סוגי נשים ערביות בארץ ישראל: "האשה מן הדור הישן. סוג זה מחולק לשניים: הברואית והפלחית". היו הבדלים קטנים בין שתיהן. הצד השווה ביניהן היה שהן הופיעו גלויות פנים לצד גברים ולקחו חלק בעבודה עם בעליהן, בבית ובטיפול בילדים. הסוג השני היה של

האשה בת העם מחוסרת השכלה. [...] סוג זה נחלק לשניים: היושבת בקרב משפחתה מבני ההמון [...] אבל אינה מוכשרת לחנך את ילדיה ולעבוד עבודת בית. היא משוללת זכות לחוות דעתה אפילו בנוגע לנשואיה [...]; האשה היושבת בקרב משפחה משכילה. זו אינה שונה בעצם מחברתה אלא בידיעת מלאכת התפירה וכדומה. אבל מבחינת הנשואין הרי היא עוד פחותה מחברה, כי רק לעתים רחוקות תוכל למצוא בן זוגה ממעמד הוריה המשכילים בשל בערותה והוריה יסכימו [...] להשיא אותה לאיש נחות דרגא.

הסוג השלישי הייתה האישה המשכילה שלמדה בתיכון וקיבלה חינוך גבוה. נשים אלה הועסקו כפקידות, ככתבניות. היו גם מי שעבדו כמורות כמו בבית הספר "דאר אל מועלמאת" בירושלים, ולימדו ספרות ומדע. "בארץ ישראל יש צעירות ערביות יודעות

אימון משותף של לוחמים ולוחמות בכנופיות הערביות בתקופת המרד הערבי הגדול, 1938. מתוך מצטפא כבהא, המזרח התיכון, הפלסטינים עם בפזורתו, ספר 6, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2003, עמ' 30 –

מוסיקה וציור. ממשלת ארץ ישראל התירה לאשה לעסוק כעורך דין, ובזמן האחרון [...] בירושלים יש רופאת שנים ערביה, מושלימיה [...] יש אחיות ומילדות רבות".⁸ העיתון בדרך פרסם את רשמיו של המהנדס בנימין פלדשטיין מארץ ישראל. הוא תיאר את האישה הערבייה שפגש בשעה שנסע באוטובוס "מתל-אביב ליפו, על אחת התחנות נכנסות נשים ערביות מכוסות צעיף. הן מחפשות מקום שלא בקרבת גברים [...] ממולי יושבות שתי נשים מגרמניה. אחת מהן פונה אל חברתה [...] הראית את הצבועות האלה? את פניהן תכסינה, בקרבת גברים לא תשבנה, אבל בכעליהן תבגודנה עוד יותר ממנו".⁹ אריה ליב פאיאנס תיאר את מסעו ליד הכנרת ואת פגישתו עם ערבייה שהלכה לקראתו כש"ראשה טעון אגן-נחושת מלא 'לבן' ופניה הצמוקים והמסואבים, אשר עין-נחושת מוחלדת להם, כאילו הם מקשה אחת עם האגן, מפיקים אז-ליד ודכודך-נפש מחמת שרב". בכתיבתו ביטא התנשאות ולעג לערבייה ילידת המקום שראה שמזג האוויר מכביד עליה, בניגוד ליהודים הנושאים בגאון את "חומה של ארצנו ביתר קלות מזו של ילידיה".¹⁰ בניגוד לו השתומם כותב מאמר אחר בראותו ילדה ערבייה ליד הכותל שענייה זולגות דמעות: "למה הבכיי? – אללה... אללה... ערבייה? איך זה? והפנים כה עדינות, בגדיה נקיים... ועל יד ה'כותל'?" [...] – למה תבכי, ילדה? ערבייה את? היא הביטה עלי מבלי נוע".¹¹ ייתכן שהתפלא לראות ילדה ערבייה שבגדיה נקיים ופניה עדינות, בניגוד לסטראוטיפ שהיה אולי נפוץ אז שהערבייה מלוכלכת ופניה אינם עדינים. צבי ברנזון מתח ביקורת על הממשלה הארץ-ישראלית שלא התייחסה לזכויות האישה במוסדות המוניציפליים.¹² הוא טען כי בעיריות הערביות והמעורבות בערים הגדולות, כגון ירושלים וחيفا, אין לאישה זכות לבחור או להיבחר. האישה הערבייה נופלת קורבן לנחשלות ולקנאות הדתית של העדה המוסלמית.¹³ במאמר "כלפי חוץ וכלפי פנים..." תיאר הכותב את דמות האישה הערבייה ואת רצונה לשנות את לבושה. לדעתו, "הארגמן התרבושי ייעלם ובמקומו יופיע הצבע השחור.

ומחזה אכסוטי יתגלה: מאות סחבות שחורות המכסות על הפנים ומטבעות מצלצלות הכוללות בישליקים תורכים, מגידות ושאר מטבעות [...] משתרעות להן ברחבה על האזנים והחזות. הקשקושים של המטבעות, הצריחות המסורתיות הבאות כהסכמה לנאומים והסחבות השחורות".¹⁴

עיסוקן ופעילותן של הערביות לפני תקופת המרד ובמהלכו

העיתונות העברית הרבתה לדווח על הנשים הערביות בארץ ישראל. כמעט מדי יום התפרסמו בעיתונים ידיעות על נשים ערביות: מעשי רצח, גניבה, פציעה, דריסה, עיסוקן, מצבן ועוד. יש להניח שהדיווחים היו חלק משגרת הכתבות היומיומיות, ואולי גם דרך לבקר, לשאת, לספר, להאיר ולהעיר ולפתוח צוהר לקוראי העיתונים על חייה של האישה הערבית. עם זאת הייתה זו אולי גם דרך להכיר את השכנה מבחינה חברתית-תרבותית, את אורח חייה, מיקומה בהיררכיה המשפחתית, בחברה הערבית ועוד. הנשים הערביות עסקו בעבודות שונות מעבר להיותן עקרות בית. הן היו רועות צאן, עבדו את האדמה, עבדו בקטיף תפוזים, מסיק זיתים, כובסות, פועלות, אחיות, והיו מי שעסקו בזנות, הבריחו נשק, חשיש ועוד.

על הנשים הערביות שעסקו בהברחת נשק נכתב בדאר היום כי בשעה שפקידי המכס בראש פינה ערכו חיפוש במכונית שהגיעה מסוריה, נמצאו בין הפציה של ערבייה נוצרית זקנה "שני אקדוחים שאחד מהם גדול ומכיל 20 כדורים והשני קטן. יחד עם האקדוחים נמצאו 41 כדור חבויים בצרור מיוחד. הערבייה הזאת [...] באה מהכפר זחלה שבגבול הסורי ופניה מועדות ליפו, אל קרוביה הנמצאים שם. [...] לאחר חקירה, הועברה מבריחת הנשק לבית-הסוהר בצפת".¹⁵ באותו עיתון סופר כי כשהגיעו ידיעות על הזדיינות הערבים נערכו חיפושים ונתפסה ערבייה זקנה, "ובחפציה שני אקדחים וכדורים [...] אם זקנה ערבייה מטפלת בהברחת נשק, הוה אומר, שזוהי כעת סחורה העוברת לסוחר אלה הם אמנם מקרים בודדים שנתגלו למשטרה, אבל על פיהם אפשר ללמוד על העבודה הנעשית במחתרת".¹⁶ אותו פרסם ש"גב' ר' חסבון אשר חזרה [...] באניה 'למרטין' מאמריקה נסתה להעביר אתה אקדח – 50 כדורים אשר הסתירה בחזה. פקידי המכס החרוצים מצאו את הנשק והיא הודתה כי אמנם קבלה אותו מבעלה באמריקה להביאו לארץ".¹⁷ כמו כן דווח בו על פקיד מכס שבעת בדיקות מצא אקדח אוטומטי "בחזה של ערבייה נוצרית, שבאה באניה 'פייר לוטי' עם בנה ממרסיליה".¹⁸ עוד התפרסם כי ביפו נתפסה ונאסרה ערבייה שמצאו בכליה פגיון.¹⁹ "הזהרי לבל תעסקי שנית בעניני אקדוחים", כה העיר [...] השופט לאשה ערבייה מכפר קרוב לירושלים שנמצא אצלה אקדח 'בולדוג'. היא הודיעה מתוך תמימות שהיא לא ידעה שאסור להחזיק אקדח [...] היא נידונה למתן ערבות בסך 10 לא"י".²⁰ דבר דיווח כי ליד בית הספר הערבי, ביעזור "הוציאה ערבייה אחת, שעמדה על הכביש, אקדח וירתה פעמיים אל האוטו. הכדורים לא פגעו באיש",²¹ ואילו הארץ כתב על העמדתה לדין של אישה שנתפסה כשהיא מחזיקה

תצלום שבו נראות שתי נשים ערביות, על רקע בית משפחת רולנד נף בשרונה. שנה לא ידועה, צילום: הורסט בלייד. באדיבות הארכיון העירוני תל אביב-יפו.

”כדורים ובהחזקת אקדח, דינמיט ואבק שריפה”.²² היו נשים שסחרו בנשק ואף היו שותפות להברחת נשקים וכלי זין ודאר היום דיווח על שני ערבים שנתפסו ליד שער האריות עם אקדח. השוטר הבריטי דרש מהם לבוא עמו אולם הם ”ברחו ועלו על גג אחד הבתים הסמוכים ושם מסרו את האקדח לידי אשה ערביה רעולה, שנעלמה אתו”.²³ בחיפוש שנערך בביתה של ערבייה בעיר העתיקה בירושלים נמצאו ארבעים כדורים,²⁴ וכחיפה נשפטה בבית הדין הצבאי אישה ערבייה מלבנון שהואשמה בנשיאת נשק, אקדח וכדורים. היא הודתה באשמה, ואמרה שהגיעה לארץ ישראל כדי להירפא בחמי טבריה ולקחה עמה את האקדח שהשאיר לה בעלה כדי למכור אותו בישראל. נגזרו עליה עשר שנות מאסר.²⁵

הבקר דיווח כי ערבייה מדמשק שהתגוררה ביפו הועמדה לדין בגין החזקת כדורי רובה בביתה ו”נידונה למאסר חודש ימים”²⁶ בשכונת מוצררה (מוסררה) שכירושלים אסר שוטר בריטי ערבייה שבחיפוש בביתה נמצאו שמונה כדורי אקדח.²⁷ עוד נמסר שבזמן שהמשטרה ערכה חיפושים בטייבה בביתה של ”האנה בינת דיאב נמצאו שני אקדחים וכמות של כדורים. היא נאסרה והועברה לבית הסוהר לנשים בבית לחם”.²⁸ גם ליד הגבול הסורי נאסרה ערבייה שנמצא אצלה אקדח,²⁹ ובבית המשפט הצבאי בירושלים התברר משפטה של ערבייה ובנה מחברון שנאשמו בהחזקת אקדח בביתם.³⁰ הבקר דיווח על ערבייה שנידונה לעשר שנות מאסר משום שנמצא בביתה ”אקדח בעל ערך צבאי טעון חמשה כדורים”.³¹

העיתונות דיווחה על נשים ערביות שהועסקו במשטרה כשוטרות. הבקר כתב שכאשר נערך חיפוש בבית של נהג מחברת המקשר, הגיעו לביתו שוטרים בריטיים עם ”שוטר יהודי ושוטרת-חרש ערביה”.³² בכתבה המתארת את משפטה של רחל אוהבת עמי

(חבשוש)³³ שנידונה למאסר עולם בבית הדין הצבאי בירושלים בעוון נשיאת פצצה, נכתב שהיא "הובאה (הנאשמת), בלויית שוטרת ערכיה, וארבעה שוטרים בריטיים מזוינים"³⁴. נשים עבדו גם בקטיף תפוזים בפרדסי היהודים.³⁵ ערביות הועסקו גם כפועלות בסלילת כבישים: "בראותי לאורך הכבישים עבודות המעסיקות מאות ידים של נשים ערביות"³⁶. היו גם נשים שהועסקו ככובסות בבתי יהודים.³⁷

כאמור, העיתונות סיפרה ודיווחה בהרחבה כמעט מדי יום על עיסוקיהן ומקצועותיהן של הערביות. במיוחד רבו הדיווחים על גניבות של הנשים הערביות. קצרה היריעה מלהכיל את כל מה שנכתב. דאר היום סיפר: "לפני ימים אחדים נכנסה ערכיה לחנותה של יהודיה בשוק־החדש בעיר העתיקה, ואגב קניה גנבה חבילה שלמה של בגדים. בעלת החנות הרגישה בדבר וכשחפשו בכגדי הערכיה מצאו את החבילה"³⁸. כן סופר על גנבת שגנבה מאחד הבתים בשכונת גבעת שאול חפצים שונים;³⁹ על ערכייה שגנבה תרנגולות בתל אביב ונתפסה בשעה "שארבה לתרנגולת במקום שנגנבה כבר כמה פעמים. הועמדה לדין ונידונה לתשלום שתי לא"י"⁴⁰. הארץ כתב על ערכייה שנאסרה כשניסתה לגנוב מבית לאור היום,⁴¹ ודאר היום פרסם ש"נתרכו מקרי גניבות בבתיים ע"י נשים קורדיות וערביות, הן באות לכאן מערים אחרות, אבל כמעט כולן נתפסות ע"י המשטרה המקומית"⁴². שופט בריטי דן למאסר לשישה חודשים "אשה ערכיה על נסיון לגניבה בדירתה של מרת דינה המבורגר מרחוב בן יהודה. השופט החמיר בעונשה הואיל והוכח כי הנאשמת נדונה כבר 3 פעמים על גניבות שונות בת"א"⁴³. באותה עת נראתה קבוצת אנשים שהתקבצה ליד ערכייה בשוק שגנבה תפוחי אדמה.⁴⁴

היו נשים ערביות שעסקו במקצוע העתיק ביותר. דיווחים אלה עוברים כחוט השני לאורך כל התקופה. דבר סיפר על "זונה ערכיה הנוהגת לבקר ברחובות ת"א ועל שפת הים ולהסרח אחרי עוברים ושבים נדונה למאסר 21 יום";⁴⁵ דאר היום דיווח שנאסרו שתי צעירות, האחת יהודייה והשנייה ערכייה, "הידועות בעיר כפרוצות [...] על שהציקו לגברים העוברים ברחוב"⁴⁶. אותו עיתון הודיע כי לבית המשפט הובאה ערכייה שנאשמה בגין החזקת בית בושת.⁴⁷ במקום אחר תוארה "תמונה מחיי העולם התחתון בירושלים [...] לפני השופט הבריטי [...] כשבמשפט ישבו צעיר יהודי וצעירה ערכיה הנאשמים בהחזקת בית בושת בשכונת 'מזכרת משה'. [...] נאסרו שניהם ע"י המשטרה לאחר 'חדירה' מוצלחת לביתם בלילה, בשעה ששני ערכים נמצאו בבית"⁴⁸. הארץ כתב שמשטרת תל אביב גילתה בסביבות המרכז המסחרי בגבול יפו "בית בושת, שנמצא ברשות ערכיה מיפו. מלבד הפרוצות (כולן ערביות) נעצרו גם גברים אחדים"⁴⁹, ואף חשף שלבית המשפט הובאה חניפה אסמעיל ווארי, "ערכיה שהיתה מסרסרת בבית בושת ביפו"⁵⁰. דבר כתב על מונירה, שהועמדה לדין פעמים אחדות בעוון החזקת בית בושת בכפר ערבי ליד מוצא.⁵¹

היו נשים שעסקו בסחר חשיש. סופר על ערכייה שנאשמה בהחזקת חשיש,⁵² ובמקום אחר דווח על ערכייה שהתגוררה בדרך חיפה-עכו שבשעת חיפוש בדירתה נמצאה חבילה

של קילוגרם חשיש.⁵³ גם הארץ דיווח על מעצרה של ערבייה שנסעה בכביש פתח תקווה ובעת חיפוש "נעצרה [...] באשום שהובילה טאבאק מוכרח".⁵⁴ ולד תחנת משטרה באבו-גוש נערך חיפוש במונית ו"נמצאו אצל ערביה נוצריה, ויקטוריה סלח, חבילה ובה 500 לא"י מזויפות בשטרות של לא"י אחת".⁵⁵ כן התפרסם שבכית המשפט התנהל משפטם של כמה ערבים וערבייה מביירות, "שנאשמו בעוון הברחת 228 קילו טבק".⁵⁶ בעיתונות סוקרו עוד מקצועות ועיסוקים של נשים ערביות. סופר על ערבייה מיפו "שהחזיקה בבית מלונה 8 אנשים למעלה משהמלון יכול להכיל – נקנסה [...] ע"י שופט השלום ביפו [...] לתשלום לא"י אחת".⁵⁷ עוד דווח על "ערביה שעבדה בבית מלון יהודי ולא רצתה להפסיק את עבודתה הוזהרה כמה פעמים על ידי צעירי הנוער הערבי, ומכיון שלא צייתה להם, התנפלו עליה [...] והכוה מכות נמרצות".⁵⁸ היו ערביות שהועסקו כאחיות בבית החולים העירוני ביפו,⁵⁹ וערבייה שעבדה במסיק זיתים.⁶⁰ היו ערביות שעם כל הקושי בתקופת השביתה, למרות החשש, המשיכו לסחור עם היהודים. כנראה לא הייתה להן ברירה – זאת הייתה דרכן להמשיך ולהתפרנס כמו אותן ערביות שעסקו במכירת תוצרת חקלאית למרות האיסור שחל עקב החרם הערבי. דאר היום סיפר על ערבייה שהביאה כדי חלב ללקוחותיה היהודים "ברחוב היהודים בעיר העתיקה. 5 ערבים תקפוה ורצו לגזול ממנה את החלב. הערביה הספיקה לחלק את החלב בין לקוחותיה ואז ניסו הערבים לגזול ממנה את הכדים".⁶¹ כאשר פרצה השביתה הערבית נמשכו קשרי המסחר והספקת התוצרת של הערבים לצפת עוד זמן מה, אולם כשגברה ההסתה והתחילו לעבור "מהסתה למעשים, נותקו הקשרים [...] בין הערבים ליהודים. אומנם מידי פעם בפעם היו פורצי גדר מבין הערבים, שהיו מביאים את תוצרתם באישון לילה לרחובות היהודים",⁶² כמו הערבייה שהייתה מגיעה בגפה ומחביאה מתחת לסנינה תרנגולת או ביצים לממכר ליהודים.⁶³ עם תום השביתה ניסו הערביות לחדש את קשרי המסחר, "במישרין או בעקיפין. בשוק הכרמל מופיעה בבוקר ערביה עם ירקות, אך כעבור שעה קלה היא מסתלקת. חנויות הערבים בחלק הרחוב הסמוך לתל-אביב עודן סגורות".⁶⁴ היו ערביות שמכרו סבס, כמו הערבייה "הנושאת 'סבראס' – ואין מנוס מעוזו קולה. חבילי חבילין של צמר גפן לא יספיקו לך לאטום אזניך משמוע את מזמור הבוקר שלה: 'יאלא יא סברס'".⁶⁵ העיתונות העברית דיווחה על נשים ערביות שנתנו ידן ליצירת מהומות, הסתה ושמעות שווא (פייק ניוז). כן דווח על כובסת ערבייה שבאה לבתי לקוחותיה וסיפרה כי אנשים משכונתה, אבו כביר, הפיצו שמועות כי בכונת יהודי תל אביב להתנפל על שכונתם לשם נקמה מאחר שהממשלה נתנה להם נשק. הכותב מתח ביקורת על המשטרה. לטענתו חובתה של "המשטרה היא לחקור, מי הם המסיתים, שהופיעו כצפועונים ממחבואיהם להטיל את ארס השנאה בארץ".⁶⁶ דאר היום כתב כי בסביבות שער יפו נאסרה אישה ערבייה רעולה שהסיתה את הערביות והערבים הכפריים לא להביא ירקות למכירה בעיר ואת "השבאב' לעשות שפטים במפירי השביתה הערבית".⁶⁷

האלימות בחברה הערבית כלפי הנשים

דיווחים רבים היו בעיתונות על רצח, דריסה, אונס, התאבדויות, התעללויות ואלימות קשה בנשים ערביות. מוטיב זה עובר כחוט השני בכל גיליונות התקופה. בירושלים התברר בבית הדין לערעורים ערעורו של עבדול רוחמן אבו חשיש מאשדוד, בן 25, אשר נידון "על ידי מושב בית הדין לפשעים חמורים ביפו למות [...] על אונס ערביה בת ארבעים ורצח. [...] הודה הנאשם כי אנס ורצח".⁶⁸ הארץ דיווח על ערבי שנידון בבית הדין המחוזי למאסר לשישה חודשים על שאנס ערבייה בת 15.⁶⁹ אותו עיתון סיפר על שלושה ערבים שניסו לאנוס ערבייה בשפת הים ביפו.⁷⁰ כן דווח שבית הדין לפשעים חמורים בשכם דן ערבי מהכפר סלפית, עבד אל רחמן גזאל, למיתה. הוא התנפל על "אשה ערביה, מרים בנת מוצטפא חג' מחמוד בכוונה לרצחה, והמית אותה בדקירה. בשעת הרצח לא נוכח איש זולתו ילדה בת תשע שנים [...] אני אספר לאבי ודודי על אשר עוללת למרים והרגתה. הרוצח שפחד פן מעלליו יתגלו לתושבי הכפר [...] התנפל גם על הילדה ושחט גם אותה".⁷¹ דאר היום דיווח על מאסרו של שוטר שניסה לאנוס ערבייה: לפני "זמן מה הובא כבר השוטר הזה לפני השופט החוקר באשמה דומה לזו".⁷² אותו עיתון סיפר ש"התחוללה ביפו טרגדיה ערבית מזעזעת. בעלה של זוהרה בנת סלם חמדיה מבית גנים, יצק עליה נפט והצית אותה באש [...] הבעל האכזרי נאסר".⁷³ ואסילה בת מחמוד נרצחה בידי אחיה עבדאללה לאחר ש"מצא את אחותו בחברת אדם צעיר אחר, מוסה עיסה עבדול מגיד, בשעה שהתנו יחד אהבים בכפר במקום סתר בגן".⁷⁴ גם האמדה עבד אל כרים, נפצעה בראשה על ידי שני גברים ערבים שנאסרו.⁷⁵ וברובע הערבי בצפת נמצאה חרט-אל-ואתה הרוגה בביתה. המשטרה קבעה שמותה נגרם מירי מאקדח ודקירות פגיון, ו"ערבי אחד נאסר כחשוד ברצח".⁷⁶ גם נורה בינת שייך עוסמן, נמצאה הרוגה מדקירות פגיון בלבה ברובע ערבי.⁷⁷ כן דווח שנמצאה גופת ערבייה כבת שלושים ליד שפך הירקון. היא נרצחה כנראה בדקירות פגיון, כי בטנה הייתה מרוטשת מהדקירות.⁷⁸ לעומת זאת עיתון הירדן סיפר שבשעת קטטה "שנפלה בין חפחטה אבראהים [...] ובעלה, האחמד מחמוד אבו שלבק בשכם, דקרה האשה את בעלה כמה דקירות בפגיון [...] האשה נאסרה".⁷⁹

ערבייה ביקשה מילדות שתעזורנה לה לסחוב את סלה לביתה; ניגשו אליה שתי ערביות קטנות שהחלו רבות על הסל. "כשגברה הגדולה, ילדה בת השתיים-עשרה על חברתה בת העשר ולקחה את הסל הוציאה [...] סכין ותקעה בכין יריבתה. הדקורה נפלה מתבוססת בדמה".⁸⁰ מקרה אחר של אלימות בקרב ערביות צעירות התפרסם בהירדן, שם דווח על ילדה ערבייה בת 13 אשר דקרה את חברתה בסכין בעת מריבה "והנפצעת חלתה חדשיים ימים".⁸¹ כאמור, האלימות בחברה הערבית עברה כחוט השני לאורך כל התקופה.

אגודות והתארגנויות של הנשים הערביות לפני המרד ופעילותן

תהליכי עיור מואצים הביאו לשינויים במעמדן של הנשים הערביות.⁸² מחקרים מצביעים על השפעתם של העיר ושל תהליך העיור על היחסים בין המינים ועל מעמדן של הנשים הערביות.⁸³ תהליכי העיור והחיים בעיר הצמיחו תופעה משמעותית בעיצובם מחדש של יחסי המגדר במרחב העירוני הציבורי והביתי: הצטרפותן של נשים לאגודות ולארגונים קיימים שמשותפים לגברים ולנשים, והקמתם של אגודות וארגונים פמיניסטיים, מקצועיים ואחרים משלהן.⁸⁴

כאמור, הנשים הערביות לקחו חלק פעיל בהפגנות, בהברחת נשק ועוד לפני המרד הערבי ובמהלכו. העיתונות הערבית הטיפה להעדיף רגשי שייכות קולקטיביים על פני האינטרס של הפרט באמצעות עבודות התנדבות למען הקהילה בארגוני נוער כגון הצופים ובארגוני נשים. העיתונות התייחסה באהדה להתארגנויות של הנשים והצעירים. ארגון הנשים הערביות שמרכזו היה בירושלים, נזכר לראשונה ב-26 באוקטובר 1929 כגוף פוליטי-קיצוני ועמד לימינו של הוועד הפועל הערבי,⁸⁵ כאשר משלחת של עשרים נשים נוצריות ומוסלמיות התייצבו לפני הנציב העליון ג'ון צ'נסלור, ודרשו ממנו את ביטולה של הצהרת בלפור והפסקת העלייה.⁸⁶ כשנערכה ועידת הנשים בירושלים בשנת 1929 שלח אכרם זעיתר, ממארגני השביתה הכללית, איגרת לוועידה ובה נאמר ש"האומה לא תיפגע ולא תימחק אם נשיה תדענה את מושג הכבוד, והעם לא ימות אם רגשי הלאומיות יחלחלו בנפשות נשיו".⁸⁷ בינואר 1930 התקיימה ביפו בעג'מי אסיפה כללית של נשים ערביות. האסיפה "הוזמנה על פי אגודת הנשים הערביות ביפו. מטרת האספה – הרחבת החברה".⁸⁸ באותה שנה התכנסה בכירות ועידת נשים ערביות בהשתתפות באות כוח מסוריה, מצרים, ארץ ישראל ועבר הירדן; מארץ ישראל הייתה "באת-כוח נשי א"י – ענברה סלאם אל-חאלדי מירושלים".⁸⁹ ביוני אותה שנה החליטה קבוצת עסקניות ערביות בדמשק לקרוא לכינוס ועידה בדמשק שבה תשתתפנה נציגות מכל הארצות הערביות. "אמרה העסקנית הראשית, נור חמאדה, כי תפקיד הוועידה אינו פוליטי, אלא חברתי – להרים את קרן האשה, גם בדברים התלויים במסורת, כמו הצעף, לא תטפל הוועידה [...] מטרת הוועידה הן: (א) החלפת דעות; (ב) עיון במצב האישה; (ג), השפה הערבית וספרותה; (ד) תמיכה בתוצרת לאומית; (ה) איחוד נשי העדות השונות; (ו) השכלת הבנות ושיפור מדותיהן; (ז) טיפול בתינוקות".⁹⁰

ביולי 1931 התכנסה ועידת נשים שנייה, "ועידת אגודות הנשים בפלסטין", והתקבלו בה החלטות מעשיות לתרום למאבק הלאומי הפלסטיני. למשל, להקים אגודת נשים שתטפח תחום עבודה שההכנסות ממנו יופנו למאבק הלאומי, או שתתמחה בייצור חולצות או בייצור בגדי ילדים. אגודת הנשים תתרום את כל רווחיה לרוכשי אדמות ערביות כדי שלא ימכרו אותם ליהודים.⁹¹ באותה שנה קיבלו "המופתי הירושלמי ראש המועצה המושלמית העליונה ואחדים מחכריה, הצופים הערבים, ותזמורת בית היתומים נגנה את

ההימנון העיראקי" את פני המלך פיצל במסגד עומר. אשתו של רפיק ביי אלתמימי,⁹² נשאה בשם אגודת הנשים הערביות נאום שזו הייתה תמציתו:

המצב שבו אני נמצאת במקום הקדוש הזה שבו חיות תקוות הערבים – הוא מצב קשה. מצבי קשה עוד יותר משום שאני מדברת בשם האישה הערבייה המתקדמת, למרות המקובל שהאישה הערבייה צריכה להישאר בביתה ולא להתעניין כלל בשאלות החיים הלאומיים, בענייני העצמאות, ההתנגדות [...] ההתמסרות לטובת הלאום והחופש. כל זה היה מסור לגבר הערבי [...] פלשתינה הסובלת מהמנדט ומהצרת בלפור [...] ולכן מחובתה של האישה הערבייה להיכנס גם היא לעניינים ולעזור לאיחוד הערבי.⁹³

הנאומת הזכירה את העצמאות שניתנה לסוריה, לחלב, דמשק ובירות, איחלה שגם חיפה, יפו, ירושלים, שכם ועוד יקבלו עצמאות וסיימה בקריאה: "קדימה הערבים, תחת הדגל ההאשמי!"⁹⁴

ועידת הנשים הערביות בירושלים הייתה פעילה בתחום הפוליטי, החברתי, החינוכי ועוד. ביוני 1930 הציעה אשתו של עבד אל לטיף ביי צאלח משכם⁹⁵ לוועד אגודת הנשים בירושלים לערוך הפגנת נשים גדולה בירושלים שבה ישתתפו נשים ערביות מכל הערים. המטרה הייתה שהמפגינות יפגינו ליד ביתו של הנציב ויבקשו ממנו מתן חנינה לנידונים למוות ממאורעות 1929. "בעלת ההצעה פנתה טלפונית לאשתו של מוגנס מוגנס, מזכירת אגודת הנשים הערביות, כדי שתעשה את ההכנות לכך".⁹⁶

ביוני 1931 הגיש הוועד הפועל של ועידת הנשים הערביות תזכיר נוסף "לנציב בקשר עם יום הרוצחים, שבו הן מבקשות חנינה לאסרי מאורעות אב תרפ"ט וביחוד לזקנים בהם".⁹⁷ באותה שנה פתחה אגודת הנשים הערביות בירושלים תחנה לטיפול בתינוקות. העיתונים אל-חיאית ואלף בא מתחו ביקורת על הזמנתה של לידי צ'נסלור לפתיחה.⁹⁸ אל-חיאית כתב ש"149 נשים ערביות נוכחו בפתיחה [...] התחנה ערבית, מייסדותיה ערביות, הכסף ערבי – ולמה זה תפתח גברת אנגלייה".⁹⁹

בדצמבר 1931 הוגש תזכיר לנציב על ידי הוועד הפועל של ועידת הנשים הערביות בירושלים ובו הן קבלו על מצבו של הפלאח. כמו כן הועלו דרישות לייסוד "בנק לאומי, אגודות קאופרטיביות, הרחבת בתי-הספר, פתיחת בתי הספר בכפרים וכן בנוגע לפטורי פקידים, אסירי מהומות אב תרפ"ט ועוד".¹⁰⁰

באוקטובר 1932 התכנסה ועידה כללית של נשים סוריות שבה השתתפו גם באות-כוח נשים ערביות מעבר הירדן ומארץ ישראל ובדצמבר התכנסה בבגדאד ועידה של נשים ערביות וכן ועידה של נשים "בטיניראן (בירת פרס) ועידה כללית של נשים מזרחיות".¹⁰¹ באותה עת דווח כי "כדוגמת ירושלים נוסד גם בשכם ועד של נשים לאוסף כספים בשביל המכללה המוסלמית בירושלים".¹⁰²

ארגוני הנשים באותה תקופה התנהלו גם כ"אגודת חסד [...] חלקה מלבושים ל-150 ילד".¹⁰³ בשנת 1933 שוגרה משלחת של נשים ערביות מירושלים ונשי "מזכירות הוועה"פ הערבי, נסעה אל מחנה הבידואים מואדי חוארת, כדי למסור כמות גדולה של בגדים,

[...] בשביל הנשים והילדים".¹⁰⁴ גם ביפו אספו נשים וצעירות ערביות נדבות ותרומות לטובת נגועי "המאורעות בארץ".¹⁰⁵

באפריל 1933 התאספו לרגל ביקוריהם של קונליף ליסטר¹⁰⁶ ואלנבי¹⁰⁷ בארץ, כ-150 נשים וצעירות ערביות-מוסלמיות ונוצריות מירושלים, מראמאללה ומבית לחם בבית הווה"פ (הוועד הפועל) של ארגון הנשים ויצאו [...] אל מסגד עומר. שם נאמה הגב' מוגנאם (נוצריה) נגד האימפריאליזם 'שעשה את הערבים למשחק'. מהמסגד פנתה "התהלוכה אל כנסית הקבר, שם נאמה אשת עוני עבד אל האדי (מוסלמית)". היא דיברה על כניסת אלנבי לארץ בעת הכיבוש והבטחותיו לערבים "בעת שקרא אותם להלחם בתורכים. אולם האנגלים בגדו בערבים לטובת היהודים". באותה עת פרסם ארגון הנשים כרוז "המביע התמרמרות נגד ביקור קונליף ליסטר ואלנבי בארץ",¹⁰⁸ משום שממשלתם "הפירה את בריתה עם הערבים".¹⁰⁹

באוקטובר 1933 התכנסה אסיפה של ועד "הקונגרס של נשים ערביות" והתקבלו כמה החלטות: "להגיש לחבר הלאומים תזכיר נגד זרם העליה [...] נגד 'התקפת המשטרה על מפגינים שלווים' [...] לבקש מאת עורך 'אל איסלמיה' להוציא עתון בלשון האנגלית שיפיץ את רעיונות הערבים בא"י ובחו"ל".¹¹⁰ באותו חודש "הוד מעלתו הנציב העליון,¹¹¹ קבל [...] במשרדי הממשלה משלחת נשים ערביות. ה.מ. אמר שהוא שמח מאד לקבל את המשלחת ושישמע [...] איזו תעצומות שיהיה ברצונן להגיש".¹¹² הנשים הערביות לא ישבו בחיבוק ידיים והחלו לנהל פעולות חרם נגד היהודים בעיר העתיקה. הן נכנסו אל חנויות היהודים, הוציאו את הלקוחות בכוח הזרוע בעת ש"פרחחים עוברים ברחובות העיר העתיקה וצועקים 'אל תקנו מהיהודים!'".¹¹³ אל הנשים הצטרפו צעירים ערבים מירושלים שהתאספו ודנו בהפגנה משותפת "כדי ללמוד את תנועת החרם ואמוץ התעשייה הערבית".¹¹⁴

בשנת 1933, עם פרוץ ההפגנות, השתתפו בהן נשים פעילות פוליטיות וחברתיות אשר נאמו בהן. בשנת 1934 שלחה אגודת הנשים הערביות בירושלים מברק ברכה לוועידת הנשים הערביות החמישית שהתקיימה בכיירות. במברק נכתב ש"אין חיים למזרח הערבי בלי התעוררות שלמה של הנשים. לכנה כחיילות תחת דגל הלאומיות הערבית וכלוחמות למען החופש והעצמאות. פלשתינא מברכת ככן את ההקרבה והאומץ ומעוררת אתכן להילחם באימפריאליזם ובציונות לשם חיזוק האחדות הערבית".¹¹⁵

בשנת 1935, בתקופת חגי המוסלמים, תרמו מוסדות ערביים ואגודות נוער למשפחות אסירי "הפרעות של תרפ"ט, וכמה משלחות ובכללן משלחות של נשים ערביות, ביקרו אצלם בבתי הסוהר".¹¹⁶ העיתון הירדן סיפר על ביקורן של שתי נשים מ"התאחדות הנשים העולמית", שבאו לארץ במטרה להכין את שיתופן של "נשי א"י בוועידת הנשים העולמית שתתכנס באפריל הבא בקושטא".¹¹⁷ הוחלט לקיים אסיפה שבה השתתפו 150 עסקניות ערביות ונוצריות ומוסלמיות מירושלים, מיפו ומחיפה. באסיפה "הגב' מוגנאם סיפרה על מצב הנשים בארץ ועל המצב הפוליטי".¹¹⁸ כן דיברו על "הצורך לבטל את

הצעיף ולהלחם בעד שווי זכויותיהן של הנשים וכדומה".¹¹⁹ באותה שנה הוחלט באסיפת אגודות הנשים הערביות בחיפה לכנס ועידת נשים כללית בירושלים במטרה להפיץ "את מפעל קופסאות חסכון בכל בתי הערבים בארץ; ליסד בכל עיר סניף להתאחדות הנשים הבין-לאומית [...] בקושטא; להטיף לחרם על הסחורות היהודיות והציוניות [...] לעורר את המפלגות הערביות בארץ שתתאחדנה; לדרוש מהממשלה בקורת על הזדינות היהודיים [...] לדרוש מהממשלה להרבות בתי ספר לנערות, כמספר בתי הספר לנערים".¹²⁰ העיתון פלשתין דיווח שנשות האספה שלחו מברק אל הנציב העליון, ובו בקשה לחון את אסירי תרפ"ט ולעזור לפועלים ערבים לעבוד בחברת הנפט בחיפה.¹²¹ "האספה שלחה גם מברק של עידוד לארגון הפועלים הערבים בחיפה".¹²² ב-18 באפריל 1935 התכנסה הוועידה הבין-לאומית של נשים להשגת שוויון באיסטנבול. נכחו בה מאות צירות משלושים מדינות והוכרו כי ארבע אגודות חדשות של נשים ערביות "בדמשק, בבירות ובארץ ישראל נתקבלו להתאחדות הבינלאומית של נשים".¹²³ בין סעיפי סדר היום היה סעיף על השלום העולמי.¹²⁴

הנשים הערביות בתקופת המרד: התארגנויות, התאגדויות ופעילות
בשנת 1936 היה שוב ארגון הנשים אגודת הנשים הערביות בירושלים "ארגון פוליטי, שנלחם בממשלה וביהודים, ולוקח על עצמו לנהל את תנועת החרם על הסחורות היהודיות ולעמיד משמרות ליד החנויות".¹²⁵ בדבר נכתב שעם פרוץ מהומות 1936:

קוראים אנו בעתונות הערבית על הפגנות בג'נין, טול, כרם, עזה, שכם, ירושלים, יפו ובמקומות אחרים, שסודרו על פי רוב על ידי נשים. בראש התהלוכות צעדו נשים ותלמידות, אחריהן תלמידים וצופים. ההתלהבות גברה בעיקר בין הנערות שהצטיינו בנאומיהן החריפים ובמחאותיהן במשרדי המושלים. יש שהתלהבות הזאת מביאה את הנשים לידי הכרזות מגוחכות. כך, למשל, איימה ועדת הנשים בירושלים על הנציב העליון בסכנה הרבה הצפויה לממשלה מכניסת האשה הערבית לשדה המלחמה. או הכרזתה של אשה אחת באספת הנשים שיש להודיע לכל, כי האשה הערבית מנענעת בידה האחת את העריסה ובידה השניה את העולם. טלגרמות של מחאה ובקשת עזרה להצלת המולדת נשלחו על ידי ועדות הנשים לאמיר עבראללה ולמלך אדוארד.¹²⁶

בתחילת חודש מאי התקהלו כארבעים נשים ערביות רעולות פנים ליד תחנת הרכבת בירושלים. הנשים פיזרו מסמרים ברחובות, "חלק אחד הלך לצד המלון 'המלך דוד' והשני לדרך 'בית לחם' והמשיכו לפזר מסמרים".¹²⁷ באותו חודש התקיימה אסיפת נשים ערביות בירושלים ובה הוחלט לדרוש את הפסקת העלייה לארץ, לאסור על מכירת קרקע, שחרור אסירים, "חרם על סחורות זרות, הקמת ועדת סיוע, עריכת הפגנות".¹²⁸ באסיפה נשמעו נאומים "נלהבים נגד היהודים ונגד הממשלה 'המסגירה את המולדת ליהודים'. ספה דבאג' הכריזה שהנשק היחידי למלחמה בסכנה זו הוא החרמת כל יהודי".¹²⁹ רפיקה עודה הכריזה ש"לאחר התחלת המאורעות שתחת כל הרוג יהודי יעלו אלף יהודים לארץ

והצהירה [...] שתחת כל 'קדוש' ערבי שנפל יקריבו הערבים עוד אלף 'קדושים' להצלת המולדת".¹³⁰ גם הפעם הוחלט שיש לציית להחלטות הוועד הערבי העליון, לדרוש ייסוד פרלמנט, הפסקת העלייה היהודית, איסור על מכירת קרקעות ליהודים והמשך השביתה. ואכן, משלחת של נשים פנתה למושל מחוז הדרום ומסרה לו את החלטותיה שהתקבלו באסיפה, כולל דרישה לביטול הצהרת בלפור.¹³¹ קודם להגשת התזכיר עם ההחלטות הפגינו נשים ערביות ביפו, בעג'מי, שצעדו למסגר. בהפגנה השתתפו גם ילדות צופות במדים ובראש ההפגנה נישאו דגלים.¹³² באותו חודש דיווח העיתון **פלשתין** כי אגודת הנשים הערביות שלחה מברק לעיתוני לונדון ובו נכתב שהערבים "נלחמים לקיומם והם דורשים הפסקת העליה. אבל הממשלה זלזלת בדרישתם".¹³³

ביפו הורגשה מתיחות רבה והשביתה נערכה הלכה למעשה. ברחובות התגודדו קבוצות של נשים ערביות עם ילדיהן "שבעליהן נאסרו בעוון הסתה, והן דורשות בקולי קולות את שחרור הבעלים".¹³⁴ למרות הכרזת השביתה היו ביפו ניסיונות לפתוח חנויות, אולם השבאב עיכבו אותם.¹³⁵ בעיקר בלטה "ברחובות אשה ערביה, בעלת גוף, רעולה, אשר שוטטה בלויית קבוצת פרחחים וערכה ביקורת קפדנית אם השביתה מתנהלת כשורה. כמה חנויות שהיו פתוחות למחצה, נאלצו בעליהם לסגן מיד ולהמלט על נפשם מפחד האשה ופרחחיה".¹³⁶ באותו זמן נערכו ביפו שתי הפגנות, האחת של נשים והשנייה של תלמידים. בראש ההפגנות הלכו נשים. המשטרה חששה מההפגנות הללו וריכזה פלוגות שוטרים "מזויינים במקומות שונים".¹³⁷ מלאכת פיזור המסמרים גברה; בירושלים נאסרו שתי נשים ערביות רעולות פנים שפוזרו מסמרים ברחוב ממילא.¹³⁸

ההפגנות של הנשים הערביות גברו. בשכם נערכה הפגנה, בירושלים הפגינה קבוצת נשים ליד שער יפו ובעת ההפגנה קראו קריאות נגד המשטרה הערבית הפוגעת באחיה הערבים.¹³⁹ הנשים הערביות מירושלים לא "התבטלו" אלא המשיכו להסתובב בכפרים ואספו תרומות.¹⁴⁰

בתחילת יוני, לאחר תפילת יום שישי במסגד בחיפה, יצאה קבוצה של כמאה איש ובראשם ארבע נשים שהלהיבו את ההמון בצעקות. הקבוצה נכנסה לשוק הערבי והשחיתה את הפירות והירקות של הפלאחים. בערב הופיעה שוב אותה קבוצת נשים ובידיהן "בקבוקי נפט, ששפכו אותו על כל הסחורות בערבן ברחוב השוק".¹⁴¹ סיבת ההפגנות הייתה "העובדה שהסוחרים הערבים עייפו מהשביתה, מספר גדול של חנויות ערביות נפתחו בימים האחרונים".¹⁴² בחיפה נראו ארבע נשים ערביות "רעולות, בהן אשה הרה, והתחילו בתעמולה סגירת החנויות. השוטרים [...] הצליחו בעמל רב להרחיקן מן השוק".¹⁴³ באותה עת נרגמו באבנים ערבים שעברו עם עדרי בקר מהנמל בידי נשים ערביות.¹⁴⁴ בירושלים נאסרה בסביבות שער יפו אישה ערבייה רעולה שהסיתה את הערביות והערבים הכפריים לא להביא ירקות העירה למכירה "ואת 'השבאב' לעשות שפטים במפירי השביתה הערבית".¹⁴⁵

באסיפות הנשים שהתכנסו בירושלים וביפו נשמעו נאומי הסתה והסברה על "הסכנה שבה נתונה המולדת", ועל הצורך "להרוף את היהודים המתנפלים על בנינו והמפקירים את התינוקות שלנו לעוני, לנדודים ולמות".¹⁴⁶ כמו כן דיברו על החרמת הסחורות הזרות ובמיוחד היהודיות, ומתחו ביקורת חריפה על הפוליטיקה האנגלית בארץ. בראש ארגון הנשים הערביות בירושלים עמדה ערבייה נוצרייה, אשתו של עו"ד מוגאנם אל-מוגנאם,¹⁴⁷ מתיל מוגנאם.¹⁴⁸ לאחר פרוץ המהומות הגיעה משלחת של הארגון ליפו והתקבלה "בהערצה ע"י הקהל היפואי. המשלחת ביקרה את קברי 'הקדושים', את פצועי המאורעות בכתי החולים ומסעה בעיר נסתיים בהפגנה ובנאומים".¹⁴⁹ בעכו נאסרה ערבייה על הסתה למעשי מרי.¹⁵⁰

בשנות המרד נתפסו ערביות כשהן מחביאות נשק על גופן או במקומות מסתור. בשנת 1936 גילתה המשטרה "פלחיות ערביות מבריחות נשק אפילו ברכבות כשהן מכסות אותן בירקות בסליהן. השלטונות [...] לא הצליחו לתפוס את נשי החיל האלה, כי ידעו להסתלק מסליהן בשעה הנחוצה ולהפקירן".¹⁵¹ דבר סיפר שנשים ערביות החביאו בשמלותיהן כלי נשק והיו "ל'מחסנים מתהלכים'".¹⁵² הארץ כתב שכאשר המשטרה ערכה חיפושים בכפר טייבה שלייד רמאללה, נמצאו בביתה של האנה בינת דיאב שני אקדחים וכמות גדולה של כדורים. היא נאסרה והועברה לבית הסוהר לנשים בבית לחם.¹⁵³ באותה עת היו ערביות שהועסקו בקטיף ובסבלות בפרדסי היהודים, אך היו נשים שנתפסו בפרדסים כשהן מחביאות נשק על גופן או במקומות מסתור.¹⁵⁴

כאמור, על פי העיתונות הנשים הערביות נשאו נשק וסחרו בו בתקופת המרד. הבקר דיווח כי בית הדין הצבאי בירושלים דן את חמדה בינת אחמד, בת 45, לעשר שנות מעשר. היא הובאה לדין כי במערה שבה התגוררה עם בנה נמצא ארגז נעול ואקדח בעל "ערך צבאי טעון חמשה כדורים. מפתח המנעול נמצא תלו אל חוט בצואר האם".¹⁵⁵ בחיפה נערך בבית הדין הצבאי משפטה של האניי אבו עלי אחמד, אישה דרוזית מלבנון שהואשמה בנשיאת אקדח אוטומטי וכדורים.

האקדח והכדורים נמצאו בשעת החיפוש תפורים במכנסיה. הנאשמת הופיעה בפני בית הדין כשהיא רעולה. לבית הדין הובאו גם שני ילדיה הקטנים. [...] ביקש הסנגור להעביר את דין הנאשמת לבית הדין האזרחי, והוסיף כי כל פסק דין של מאסר יגזול את האם מילדיה הפעוטים [...] בשים לב למסיבות האלה, ביקש לאפשר לה לחזור עם ילדיה לארצה ואין גם פחד שהנאשמת תצטרף לכנופיות [...] אחרי התיעצות קצרה הודיע בית הדין כי הנאשמת נדונה למאסר 10 שנים.¹⁵⁶

בשכונת מוסררה בירושלים נאסרה ערבייה שנמצאו אצלה כדורים,¹⁵⁷ וליד הגבול הסורי נאסרה אישה ערבייה שנמצא אצלה אקדח ו"בימים הקרובים תובא לפני בית הדין בצבאי בחיפה".¹⁵⁸ בחיפה התברר בבית הדין הצבאי משפטה של ניג'מה בינת חליל איסמעיל בת שלושים מחיפה, "שנתבעה לדין על נשיאת אקדח בשעת חיפוש שנערך בביתה [...] שוטר בריטי, [...] כשיצא החוצה ראה את הנאשמת מחזיקה תינוקת בצורה חשודה. הוא

ערך חיפוש בכגדיה ואז נמצא בחגורתה אקדח אבטומטי טעון 3 כדורים שהיה עטוף בסמרטוט. [...] נידונה הנאשמת למאסר עשר שנים".¹⁵⁹ גם נזלה בינת מוחמד סעיד אל חומה, ערבייה מדמשק שהתגוררה ביפו, הועמדה לדין לפני בית הדין הצבאי בירושלים בעוון החזקת כדורים של רובה ציד שנמצא בביתה. היא נידונה למאסר של חודש.¹⁶⁰ אל-ג'יהאד דיווח כי בראש כנופיות בבית שאן "עומדת אישה, פאטמה, אלמנת אחמד סולימאן, נהרג במאורעות עם שני בניו. היא נשבעה לנקום, אספה עזי נפש והתבצרה אתם בהר שכם".¹⁶¹ סופר על נשים שעמדו "בראש הכנופיות ועל נערות המביאות נשק ומזון ללוחמים".¹⁶²

במקביל להשתתפותן הפיזית במרד המשיכו הנשים הערביות לאסוף תרומות ועזרה. נודע שתחת פיקוחה של "אשת האמיר אבראללה, אמו של האמיר טלאל, נאסף סכום של 305 לירות מאת הבידואים. הסכום נשלח אל ועדת הנשים הערביות בירושלים".¹⁶³ בתקופת המרד עסקו הנשים הערביות בגיוס ובאיסוף כספים לטובת השביתה "והנגועים למיניהם. באספת נשים שהתקיימה בירושלים הוחלט גם על הצטרפות לאגודת 'הסהר האדום'.¹⁶⁴ התאחדות התלמידות בירושלים וועדת הנשים ביפו תרמו מקופותיהן הפרטיות סכומים [...] לטובת הנהגים והספנים ביפו [...] באות כוח ועדות הנשים המבקרות בכפרים [...] נואמות בפני נשי הכפר ומאספות כסף [...] אגודת הנשים הערביות ביפו עוסקת גם היא בתעמולת חוץ. היא פנתה לקבוצת נשים בלונדון".¹⁶⁵ ביולי 1936 הוקם ועד של נשים ערביות בחיפה. פעולתו הראשונה הייתה תרומה בסך 15 לא"י לוועד השביתה בשכם ותרומה בסך 15 לא"י לוועד השביתה ביפו.¹⁶⁶

בספטמבר 1936, בקונגרס השלום העולמי שנערך בכריסל, קרא "ועד הנשים הערביות בירושלים" לעצור את העלייה היהודית לארץ ישראל, להעניק לתושביה הערבים את זכויות האזרח הבסיסיות שנשללו מהם עם כינונו של המנדט הבריטי.¹⁶⁷ באותו חודש בפעם הראשונה במשפטי המאורעות "נידונה אשה ערביה למאסר של חמש שנים, בעוון הצטרפותה לפעולות הכנופיות".¹⁶⁸

בעקבות השביתה הודיעה לשכת המסחר ביפו שנשים ערביות הציעו "לייסד חנות לצרכי נשים ולצרכי-בית, כדי שהנשים לא תצטרכנה לקנות בתל-אביב".¹⁶⁹ דבר סיפר על רתיבה נאסר, מנהלת בית הספר לבנות בכפר ביר זית, ש"נאמה ב'אגודת אסיה התיכונה' בלונדון על 'השאלה הערבית בארץ והשקפת האשה הערבית'".¹⁷⁰

ביוני 1936 נראו ביפו קבוצות של ערביות ששמרו בקפדנות על כל ערבי ש"נדמה להן שהוא נכנס לחנות יהודית [...] התנפלו עליו בקריאות גנאי ובקללות ויש שחטפו מידו את הסחורה והשחיתו אותה".¹⁷¹ צעירות מכוסות צעיף התנפלו על נשים ערביות שבאו מתל אביב ובידיהן חבילות של סחורה – והיכו אותן. העיתון א-דיפאע (ההגנה) סיפר שנשים ערביות הסתובבו ברחובות חיפה והשחיתו את הפירות והירקות שהובלו לשוק.¹⁷² ביפו שמרו קבוצות של נשים ערביות על כל ערבי שנדמה היה שנכנס לחנות יהודית, וכשראוהו יוצא משם היו מתנפלות עליו בקריאות גנאי ובקללות ו"יש שחטפו

ממנו את הסחורה והשחיתו אותה. [...] צעירות מכוסות צעיף התנפלו על נשים ערביות שבאו מצד ת"א ובידם חבילות קטנות של סחורה והכו אותם".¹⁷³ א-דיפאע דיווח גם על נשים שהסתובבו ברחובות והשחיתו את הפירות והירקות שהובאו לשוק.¹⁷⁴ הנשים הערביות לקחו חלק פעיל גם בתעמולה ובהסתות. למשל לשוק באו ארבע נשים ערביות, אחת מהן בחודשים האחרונים להריונה, "והטרידו את השוטרים בהסתה".¹⁷⁵ בשער יפו בירושלים נאסרה אישה ערבייה רעולת פנים שהסיתה את הערביות והערבים הכפריים לבל יביאו ירקות ופירות למכירה, ואת השבאב – לעשות שפטים במפירי השביתה.¹⁷⁶ בחיפה גייסה ועדת החרם נערים ונשים רעולות שקיבלו משכורת זעומה מהוועדה כדי שימנעו מסחר בין יהודים לערבים.¹⁷⁷ ביפו היו מוסלמיות שהצטרפו למסיתים ו"סחבו" מתוך הבתים "את כל הבחורים שמצאו שם ומכריחות [...] לרדת לעיר ולהצטרף למסגדים לשם הפגנה".¹⁷⁸ ב-29 ביולי פרסם העיתון פלשתין קריאה לנציב מפי אישה שכתבה לו כך: "רע לך כבוד הנציב, שהאישה הערכיה בפלסטין לא תירתע מלקיים את חובתה הלאומית להיאבק בימים קשים אלה. בעקבות המאבק, או שהיא תחיה ותגשים את שאיפותיה הקדושות או שתמות כשימוגו שאיפות אלה. אין היא מסוגלת עוד להשאיר בבית אחרי שראתה את הגברים בני עמה מדוכאים מבוזים, ובניה נמצאים בגיהנום ועתיד שחור מחכה להם".¹⁷⁹

ביוני 1936 הייתה תחושה שהשביתה דועכת, וכדי לעודד את האנשים להמשיך בה שלח ועד השביתה נשים למערכה. בחיפה, למשל, הלהיבו ארבע נשים מוסלמיות את הקהל שיצא מהמסגד בקריאות. הן הלכו דרך השוק ושפכו בדרך נפט על הירקות שהובאו למכירה. בעקבות זאת נסגרו כל החנויות ברחוב השוק.¹⁸⁰ במחוז יפו התקוטט עלי ג'אבר עם קרובת משפחתו. הוא רצה למכור את הקרקע אך היא התנגדה והוא "ירה בה ברובהו והרגה".¹⁸¹

נשים יהודיות ניסו ליצור קשר עם נשים ערביות ולרכך את זעמן במטרה שתשפענה על ראשי המשפחות להפסיק את מעשי האלימות והרצח נגד חפים מפשע. דבר כתב כי בליל 20 ביוני ניסו ידי פושעים לשלוח אש בבית התינוקות [...] מאה ילדים, תינוקות תמימים, נידונו למות בחשכת הלילה מיתת אש איומה".¹⁸² קבוצת נשים יהודיות פנתה בקריאה "לכל האמהות ולכל הנשים: בטוחות אנו כי כל אשה אשר תשמע על המעשה האיום הזה תזדעזע [...] ותראה את עצמה חייבת להביע מחאה".¹⁸³ הן ביקשו מהנשים הערביות להשפיע על בעליהן וילדיהן "להמנע מדרך פעולה שסופה להביא במקום רוח ידידות רוח המגדלת מעשים מזעזעים כמעשה ליל 20 ביוני".¹⁸⁴ הנשים הערביות פרסמו תשובת גינוי על מעשה ההתנקשות בחיי ילדים או נשים, אולם הדגישו עם זאת ש"בניסיון להצית את בית התינוקות היהודי [...] לא היתה יד ערבית. הערבים השתדלו [...] לחיות בשלום עם היהודים אבל השאיפות הציוניות קלקלו והנשים היהודיות צריכות לגנות את מעשי הבעלים שלהן".¹⁸⁵ תגובת כותב הידיעה הייתה ש"האמהות הערביות אינן יודעות כלום על ילדים יהודים שנרצחו או נפצעו ע"י מעשי אלימות ערבים".¹⁸⁶

באמצע שנת 1936 פתחו האנגלים במבצע שמטרתו הייתה להעניש את האוכלוסייה הערבית ביפו באמצעות הריסת שכונותיה העתיקות. ועד הנשים הערביות ביפו הגישו מכתב מחאה למושל המחוז על שלתושבים לא ניתן זמן סביר להתארגן ולמצוא דיוור חלופי בטרם הריסת הבתים בעיר העתיקה. כתוצאה מכך אבדו חפצים רבים תחת ההריסות. הן דרשו לעזור לניזוקים וקבלו על הריסת הצריפים בטענה ש"הממשלה נתנה את כל אדמותיה ליהודים תמורת מחיר נמוך [...] הנשים דורשות: לחלק את 3000 דונם מאדמות החול של יפו [...] בין ניזוקי ההריסה, מתן פיצויים לנהרסים, להבטיח להם שיכון היגיני כדי למנוע בעד מחלות".¹⁸⁷ הנשים לא ויתרו והמשיכו לפעול למען המשפחות הערביות שנשארו בלי מקום מגורים וחסרי כול בעקבות הריסת בתיהם ביפו, ושלחו מברקים "לידידי הערבים בלונדון [...] בסוף הטלגרמה נאמר: 'אנו מבקשים אתכם בשם האנושיות [...] תשמרו על כבוד אנגליה ואל תאבדו לנצח את ידידות הערביים והמושלימים'".¹⁸⁸ דווח שערביות אספו כספים מברואים והכסף נשלח לוועדת הנשים הערביות בירושלים, ונשים מחיפה "החלו מסתובכות בבתיים ומאספות כסף לטובת הנגועים מהריסת העיר העתיקה ביפו".¹⁸⁹

כאמור, מעמדן של הנשים הערביות השתנה בתקופת המנדט הבריטי. בשנת 1937 דווח שמצד אחד האישה המוסלמית עודנה "אטומה בפני גברים", אך מצד שני חל שינוי בנשים במזרח, למשל בעקבות שינוי דרכי התחבורה, כך ש"אשה יכולה לעוף מבגדד לירושלים וקאהיר בין שעות היניקה; התפתחות הסחורות הבאות מהמערב; ונוכחות הרדיו, הגרמופונים, העתונים וכו'".¹⁹⁰ לטענת דבר הטלפון סייע בקידומה של האישה, "עצם הדבר שהיא מדברת עם גבר בטלפון".¹⁹¹ על כך הגיב הצפה שהנשים "שהכרנו לפני עשר שנים [...] לבשו שמלה אחת, פשוטה, שנים אחר שנים [...] היום הן רוצות שמלות של משי, מטפחות ראש של משי וגם נעלים, מתביישות ללכת יחפות".¹⁹² רצונן של הנשים הערביות להיות "נשים משוחררות", פעילות מהבחירות הפוליטית והכלכלית, לא בא לידי ביטוי ולא התאפשר עקב המסורת והלבוש שנכפה עליה.

בתחילת שנת 1938 קיבל הרולד מקמייכל, הנציב העליון, משלחת של נשים ערביות שייצגו את נשי הערבים בירושלים. מטרת הפגישה הייתה לדון באמצעים שיש לאחוז לשמירת הביטחון הציבורי.¹⁹³ כן דנו בה בשחרור מסיתים ערבים שנכלאו בכלא עכו.¹⁹⁴ הבקר דיווח על אסיפה שהתקיימה בביתה של הגב' תיל מוע'נס מוע'נס בהשתתפות מורות ערביות מבתי הספר הממשלתיים. באסיפה הושמעו דברים על "העוול הגדול הנעשה לערבים ועל חובת הנשים הערביות לקחת חלק במלחמת האומה על שחרורה".¹⁹⁵ דבר דיווח על שביתת הרעב של האסירים הערבים שנמשכה שלושה ימים. כתוצאה מכך פתחו כמה עשרות נשים ערביות בתהלוכת הפגנה ובדרכן לבית המושל ניפצו שמשות במאפיייה הערבית "איראן" בירושלים, שהייתה פתוחה. למותרת שוב התקהלו נשים ערביות בסמטאות המובילות לשוק. השוטרים סגרו את השוק ולא נתנו להן להיכנס והן התפרצו עם צעירים ערבים שעזרו להן ורגמו "את השוטרים באבנים [...]

מחוץ לסימטאות השוק הסתדרו שוב למעלה ממאה נשים, ובראשן נשי האסירים [...]. בדרך ניפצו את השמשות בבית מסחרו של ספונייס ברחוב יפו. קרוב לשעתים עמדו הנשים ליד בית המושל והרעישו את כל הסביבה בצעקות וביללות".¹⁹⁶

הבקר דיווח שבאמצע חודש יוני תתכנס בדמשק ועידת נשים ערביות למען ארץ ישראל. הוועד להגנת ארץ ישראל בבגדאד הודיע ש"ישגר משלחת של נשים עיראקיות לוועידה בכדי להשמיע את 'קול' האשה העיראקית בוועידה".¹⁹⁷

בקיץ 1938 חדרו קבוצות פלאחים¹⁹⁸ לערים יפו, לוד, רמלה, באר שבע, חיפה ועוד, וחיבו את העירונים להתאים את עצמם למנהגיהם ולדרך לבושם. הגברים כיסו ראשם בכאפיות ונשים נוצריות נאלצו לכסות את פניהן ברעלות.¹⁹⁹ באותה עת התגלה נשק רב בשטח מסגד עומר שבירושלים. לפי השמועה המשיכו המשטרה והצבא בחיפושיהם אחרי הפלאחים גם בעיר העתיקה. עובדה זו "הניעה את ראשי הטירור למהר ולהעביר משטח המסגד את הנשק שטרם נגלה. לפי סברה עסקו בהעברה זו נשים ערביות, משום שאצלן אין מחפשים ברחובות".²⁰⁰ כמה ימים לאחר מכן נסעה קבוצה גדולה של נשים ערביות ב"אבטומובילים לארמון הנציב. והוד[מ]לכות[ו]ן קיבל משלחת של 4 נשים שמחו בפניו 'על ההתפרצויות' הטארווריסטיות האחרונות'. אחר כך חזרו כל הנשים בהפגנה דרך [...] שער-יפו, שער-שכם".²⁰¹ השביתה נמשכה בכל רחבי ארץ ישראל. ביפו נאספו נשים ערביות בגבול מנשיה-תל אביב ורגמו באבנים יהודים שעברו בקרבת הגבול. הן לא נתנו ליהודים להיכנס לקנות בשוק הערבי בנווה שלום בטענה שהם יכניסו פצצות לשוק. גם במסגד חסן בק התגודדו כאלף נשים ערביות כשהן "מתכוננות לצאת בהפגנה לבית המושל".²⁰² בתזכיר שהוגש למושל נרשמו כמה תביעות: "פירוק הנשק מעל היהודים, חיפויים במושבות, זיון הערבים לשם הגנה עצמית וכו'".²⁰³ באותה עת נאמו בתוך המסגד חמש נשים "על המשבר בארץ וקראו את האמהות הערביות להתמסרות ולעמוד לימין בעליהן ובניהן במלחמתם עבור שחרור הארץ מעול זרים [...] נתארגנה תהלוכה [...] בשעת ההפגנה הונפו דגלים ערבים".²⁰⁴

באגודות הנשים הערביות פעלו גם למען זכויותיהן ולבושן של הנשים. בספטמבר 1938 הודיע העיתון אל חיאית כי משלחת של נשים ערביות בירושלים עברה בין בתים והשפיעה "על הנשים לחדור מלחבוש כובעים וללבוש 'טרחות' [...] סוחרים ערבים [...] נסעו לסוריה כדי להביא כמויות גדולות של 'כפיות' ו'עקאלים'".²⁰⁵ דבר דיווח "כי בתוקף מעשי הכפיה השליכו רוב תושבי יפו את תרבושיהם וחבשו כאפיה 'ועגאלים'. מראה יפו עכשיו כמראה עמאן או עיר ערבית ותיקה".²⁰⁶ לאחר שנכפה על הגברים הערבים לחבוש כאפיות ועקאלים, נכפה גם על הנשים סגנון לבושן. הן נאלצו לעטות צעיפים במקום כובעים, ואכן "גם הארמנים, יונים ואירופים בכלל [...] קיבלו עליהם את דין הכפיה [...] עתה החלה 'תעמולה' בעד הצעיף לנשים. לא רק הנשים המושלמיות כיסו את פניהן בצעיפים אלא גם הנשים הנוצריות נכנעו לגזירה והורידו את כובעיהן ולבשו צעיפים שחורים או כחולים".²⁰⁷

בגבול יפֿותֿל אביב רגמו ערביות באבנים יהודים שעברו בקרבת הגבול. הן לא נתנו ליהודים להיכנס לשוק הערבי בנווה שלום לקנות ירקות בטענה ש"היהודים יכניסו פצצות לשוק".²⁰⁸ באותה עת נאספו במסגד חסן בק כאלף ערביות שהתכוננו "לצאת בהפגנה לבית המושל ולעבור את כל העיר [...] המשטרה סרבה לתת רשיון אבל הנשים הודיעו שיפגינו אל אף אסור השלטונות".²⁰⁹ ואכן, עשרות נשים ערביות התרכזו במסגד חסן בק שבמנשייה ונשארו שם עד גמר התפילה. אחר כך נערכה הפגנה שבראשה צעדו נשים "ואחריהן גברים, בעיקר מן ה'שבאב'. המפגינים עברו ברחובות אגב קריאות איבה נגד הציונות וכו'".²¹⁰

באוקטובר 1938 הוכרז עוצר בירושלים. כאשר הצבא נכנס לעיר העתיקה באה קבוצת נשים ערביות וביקשה להסיר אותו כדי שהתושבים יוכלו להצטייד במזון. הן ביקשו שהצבא "יתן להם אוכל. מיד הוזמנו ממאפית ברמן 5000 ככרות לחם והצבא חלק אותם ברבעים המושלמים בעיר העתיקה".²¹¹ אותן נשים הסתובבו גם בעיר העתיקה כדי להגיש עזרה לנצרכים.²¹²

דבר סיפר כי הרכבת בין חיפה לעכו הייתה מלאה בכל יום בנשים ערביות שנסעו מחיפה לעכו להביא ירקות ופירות. הן סחרו בפירות וירקות. מחיר הירקות בשוק הערבי "עולה בהרבה על מחיר תוצרת 'תנובה' בהדר־הכרמל".²¹³ באותה עת פנתה אגודת הנשים הערביות ביפו למפקד הצבא בדרום בבקשה שיקבע מועד לקבל משלחת של נשים שתשוחח איתו על האסירים בצריפין. המפקד סירב לקבל את המשלחת והציע להן לבחור בנציג אחד מטעמן. הנשים בחרו בעו"ד חביב חומסי.²¹⁴

במארס 1939 נאסרה אשתו של עורך השבועון הערבי אל כרמל,²¹⁵ ובעיתון הבקר נכתב שהיא נידונה לשלושה חודשי מאסר "בעוון פעולות איבה מהפכניות. הנידונה ערביה נוצרית, היא מנהיגת הנשים הערביות. זוהי האשה הערבית הראשונה הנידונה למאסר לפי חוקי שעת חירום".²¹⁶ באותה עת נאסרה גם ערביה נוצרייה מן "הפעילות באגודת הנשים הערביות ועמדה בראש כל הפגנות – הנשים. היא הועברה לבית הסוהר לנשים בבית לחם".²¹⁷ הבקר דיווח עוד שמשלחת של נשים ערביות מחיפה נפגשה עם מר ביילי, מושל מחוז הצפון. הם שוחחו על ההתפוצצויות שאירעו לאחרונה בחיפה. נשות המשלחת דרשו לפטר את הנוטרים היהודים ולפרק את נשקם.²¹⁸

במארס 1939 שלחה ועדת הנשים הערביות בירושלים מברק "לראש המיניסטרים מר צ'אמבארליין,²¹⁹ בדרישה 'לקיים את עצמאות הארץ'. כמו כן ביקרה משלחת של נשים [...] אצל המפקח הכללי של המשטרה [...] ובקשה ממנו לשחרר את האסירים הערביים ולמנות ערבים במקום השוטרים הנוספים היהודים".²²⁰

במאי 1939 התקלה קבוצת ערביות ליד בניין המשטרה והשליכה אבנים על עוברים ושבים יהודים ועל מכוניות. הן קראו קריאות נגד היהודים והממשלה ו"הצנועות הרעולות לא התביישו כלל לזרוק אבנים בידיהן 'העדינות' על עוברים ושבים יהודים".²²¹ באותו חודש דווח שמוג'לי אמין פגש בהיותו בכיירות עלמה בשם קיטי ג'רדיני שעבדה

במנגנון הריגול של משרד התעמולה הערבי ושירתה את התנועה הלאומית הערבית הארץ-ישראלית.²²² תפקידה היה לנוע בין ביירות, דמשק וארץ ישראל, לבלות בחברת יהודים ואנגלים ולהתחקות אחר פעולותיהם. "היא מוסרת לפעמים את גופה כדי להצליח לגנוב מכיסי האנשים שבאה בחברתם מכתבים, מסמכים וכו'", והייתה בקשרים גם עם הסוכנים הנאצים שבארץ ישראל, סוריה ולבנון.²²³

במאי 1939 נכתב בהמשקיף שבמגרש הרוסים בירושלים התקיימה הפגנת נשים ערביות. "בהפגנה השתתפו למעלה מ-50 נשים. הן זרקו אבנים אל השוטרים ולבסוף פוזרו ע"י מזרקות מים. סבורים, שההפגנה באה כתשובה לתלית ערבי".²²⁴ העיתון דיווח גם כי משלחת של ערביות התקבלה אצל "המזכיר הראשי. המשלחת מחתה נגד הטרור היהודי והנשים הודיעו כי טרור זה עלול להפסיק את ההבלגה הערבית שהשתררה בזמן האחרון".²²⁵ ביוני אותה שנה דווח על משלחת נוספת של נשים ערביות שנפגשה "עם סגן-המזכיר הראשי והגישו לו תזכיר נגד התנפלויות היהודים על הערבים, העליה 'הבלתי חוקית' והמשכת החזקתם של העצורים והמוגלים הערבים בכלא ובגירוש".²²⁶ ביולי נפגשה משלחת של נשים ערביות עם המושל מר נורמן ביפו ודרשה ממנו תמיכה למשפחות שסבלו מהמאורעות.²²⁷

בניגוד לפרסומים בעיתונות כאילו האישה הערבייה השתתפה במרד ולקחה חלק נכבד ופעיל בשמירה על השביתה בהיותה פעילה בהפגנות, הברחת נשק ועוד, עמד בפני הערבייה חסם חברתי-תרבותי שלא אפשר לה לעשות ככל העולה על רוחה. בדבר פורסם מאמר על מעמדה של הערבייה בהשוואה לזה של הגבר הערבי:

הנערה הערבייה מתחנכת אך ורק לקראת הנשואין ואמהות. [...] אין היא אלא יצור ממדרגה שניה [...] מזמינים אליהם רופא בשעת מחלתם, אבל הבת צריכה להבריא מעצמה. [...] דורשים מהנערה שתהיה עקרת בית טובה בבית בעלה לעתיד ותציית לו בכל [...] תלד לו [...] כמה בנים [...] יותר מתשעים אחוז מהנשים הערביות אינן יודעות צורת אות [...] הערבייה בטוחה כי חייה מאחורי הצעיף הם הנכונים ביותר.²²⁸

סיכום

העיתונות העברית עסקה הרבה בתקופה הנחקרת בנשים הערביות. היא סיקרה, פרסמה, דיווחה וסיפרה עליהן כמעט מדי יום, כנראה כדי לתת לקוראי העיתונים מידע על הנשים הערביות בכלל ועל החברה הערבית בפרט. ייתכן שמטרה נוספת הייתה גם לעורר אמפתיה לערבייה בגלל היקף המידע על מעשי אלימות שכללו מקרי רצח, אונס, חטיפה ועוד. עם זאת הודגש מעמדה החברתי-תרבותי הנמוך לעומת זה של האישה היהודייה, שהיה ההסבר גם להשתתפותה במרד. עוד לפני תקופת המרד ניסו הנשים הערביות להשתלב במעגל העבודה ואף היו בהן מי שפעלו במסגרות של אגודות משותפות לגברים ונשים ושל אגודות שהן הקימו. יש להניח שהערביות שאפו להידמות לנשים היהודיות שעלו לארץ. אולי הרצון להידמות להן היה הקטליזטור לשינוי הלבוש והיציאה לשוק העבודה.

ארגוני הנשים הערביות שיתפו פעולה עם הוועד הערבי העליון, הכריזו על ציות לו וסייעו לו בפיקוח על השביתה, בתעמולה למרי אזרחי ובאיסוף כספים לטובת נפגעי המאורעות. נוסף על כך הם ייסדו בתי מרפא לעניים ותמכו בנצרכים. בתקופת המרד לקחו הנשים הערביות חלק פעיל בהברחת נשק, בשימוש בנשק, בהסתה, בפיקוח על השביתה, בקריאה לגיוס המונים למרד, בגיוס כספים, בטיפול בנפגעים, בזריקת אבנים, בפיזור מסמרים, ובפעילות פוליטית בארץ ישראל ומחוץ לה באמצעות ארגוני הנשים. הן היו גם ראשי כנופיות, אך לצד זאת המשיכו לפעול במשק הבית, בגידול ילדים, בעבודת אדמה, בטיפול בצאן ובקר, במסחר ובעבודות מחוץ לבית.

הערות

- 1 "נאסרה ערביה נושאת נשק", דבר, 21.3.1938.
- 2 ראו בהרחבה על המרד הערבי: רחל הרט, האינתיפאדה של טרום-המדינה, 1936–1939, תל אביב: רסלינג, 2023 (להלן: הרט, האינתיפאדה).
- 3 אורי קיסרי, "פיליטון קטן כשהאשה נעשית עורך דין...", דאר היום, 16.1.1930.
- 4 טוביה אשכנזי (1904–1970) היה מבכירי החוקרים של הבדווים והנוודות בארץ ישראל, ומהראשונים שבהם. אסעד אל שוקיירי היה ממשפחה מיוחסת, בנו של מוחמד אל שוקיירי. בילדותו למד בבית הספר הערבי בעכו ובבגרותו למד במצרים באוניברסיטת אל-אזהר. בשובו לארץ נתמנה בידי השלטונות העות'מאנים לקאדי (שופט) בשפרעם, במחוז עכו. ראו: טוביה אשכנזי, "שיחה עם השייך אסעד אל שוקיירי", העולם, 31.1.1930.
- 5 "קול אשה מושלמית", דבר, 24.6.1931.
- 6 אלעזר טייכמן, "נשואין (קטע מספור)", הארץ, 22.7.1932.
- 7 א"כ, "מה חדש בכירתנו?", דאר היום, 29.7.1932.
- 8 פאטמה סעיד מוראד, "האשה ערביה בארץ ישראל", הארץ, 20.10.1932.
- 9 אינג' ב' פלדשטיין, "רשמים מארץ-ישראל", בדרך, 5.10.1934.
- 10 אריה לִיב פֵּאִיאַנס (1899–1981) היה מורה ועורך עברי, חבר ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית. ראו: א"ל פֵּאִיאַנס, "חומת הקיקלופים, (רשמי מסע בא"י)", שם, 27.7.1934.
- 11 ה' יוסטמאן (ירושלים), "אהבה (שרטוט)", שם, 12.4.1935.
- 12 צבי ברנזון היה לימים שופט בית המשפט העליון ומנכ"ל משרד העבודה והביטוח העממי. בשנת 1936 עבד כיועץ משפטי להסתדרות, ושימש בתפקיד זה עד 1949. נוסף על כך הוא ריכז בהסתדרות את העניינים המוניציפליים.
- 13 צבי ברנזון, "זכויותיה המוניציפליות של האשה בארץ", דבר, 5.6.1939.
- 14 י' ניץ, "כלפי חוץ וכלפי פנים..." הירדן, 14.10.1938.
- 15 "ערביה זקנה מבריחה נשק לא", דאר היום, 12.1.1930.
- 16 "יומן, מתחת לשטח העליון", שם, 13.1.1930.
- 17 "ערביה מבריחה נשק", שם, 10.7.1931.
- 18 "הברחת נשק", שם, 4.9.1931.
- 19 "בעלת פגיון", שם, 22.11.1931.
- 20 "אשה שהחזיקה אקדח", שם, 21.12.1931.
- 21 "שוב באותו מקום", דבר, 10.6.1936.
- 22 "מאסר 10 שנים לערביה", הארץ, 16.12.1937.
- 23 "בשעה שאנשים ישרים נמים לבטח", דאר היום, 3.6.1936.

- 24 "ירושלים, כדורים", דבר, 31.3.1937.
- 25 "ערביה נדונה לעשר שנות מעשר", שם, 28.2.1938.
- 26 "ערביה שהחזיקה כדורים – למאסר", הבקר, 20.7.1938.
- 27 "בירושלים, אתמול אחה"צ", הארץ, 29.3.1938.
- 28 "ערביה נאשמת בהחזקת נשק", שם, 24.3.1938.
- 29 "נאסרה ערביה נושאת נשק", דבר, 21.3.1938.
- 30 "אשה ובנה", הארץ, 16.2.1938.
- 31 "ערביה בת 45 – ל-10 שנות מאסר", הבקר, 17.2.1938.
- 32 "עוד על החיפושים בירושלים", שם, 27.2.1938.
- 33 "רחל אוהבת-עמי בין האסורים שחוננו", המשקיף, 13.5.1945. ב-9 ביוני 1939 תוכנן פיצוץ גדול בקרב הערבים שבאו לבקר את קרוביהם האסורים בבית הסוהר המרכזי שבמגרש הרוסים בירושלים.
- 34 "מאסר עולם לרחל חבשוש", הארץ, 13.6.1939.
- 35 "מבית המשפט", דבר, 1.8.1930.
- 36 אל"ף, "למופת", שם, 16.9.1932.
- 37 "הזהרו מרמאים", דאר היום, 17.9.1931.
- 38 "מאסר ערביה שגנה בגדים", שם, 9.11.1930.
- 39 "מאסר גנבה", שם, 10.2.1931.
- 40 "בתל אביב וביפו, גניבות וגנבים", הארץ, 4.3.1931.
- 41 "גניבות, נאסרה", שם, 31.8.1931.
- 42 אלף נון, "פתח תקוה, גניבות", דאר היום, 19.8.1935.
- 43 "מבית המשפט", דבר, 23.8.1934.
- 44 "נכמרו רחמיו הכה שוטר ונקנס", הירדן, 28.8.1934.
- 45 "תל-אביב", דבר, 15.7.1930.
- 46 "מבתי המשפט בארץ, תל-אביב", דאר היום, 9.9.1930.
- 47 "ברור משפט של מחזיקה בית-בושת", שם, 19.1.1931.
- 48 "בית בושת בירושלים", שם, 3.12.1931.
- 49 "גלוי בית בושת", הארץ, 13.5.1932.
- 50 "סרסורית לדבר עבירה", שם, 20.11.1935.
- 51 "מבתי המשפט, על החזקת בית בושת", דבר, 15.1.1937.
- 52 "עונש על החזקת חשיש", דאר היום, 11.6.1931.
- 53 "נשק וחשיש", דבר, 8.12.1936.
- 54 "נעצרה ערביה שהבריחה טבק", הארץ, 14.5.1939.
- 55 "חבורת מזייפי כספים בא", שם, 15.1.1939.
- 56 "חיפה, משפטם של מבריחי חשיש", דאר היום, 12.2.1931.
- 57 "יש לאכסן במידה", דבר, 11.2.1937.
- 58 "המצב בצפת, ממעשי המשביתים", הארץ, 10.5.1936.
- 59 "מודיעים על הכיבוש", דבר, 21.8.1936.
- 60 "מידיעות המשטרה", דאר היום, 4.9.1932.
- 61 "הערביה הצילה את כדיה", שם, 12.5.1936.
- 62 "בינינו ובין שכנינו", דבר, 26.11.1936.
- 63 "בינינו בין שכנינו", שם, 26.11.1936.
- 64 מ', "בגבולות ת"א אחרי גמר השביתה", שם, 14.10.1936.
- 65 "בגיהנום של מטה", הארץ, 10.10.1930.
- 66 "מפעולות ההסתה", דאר היום, 11.8.1931.

- 67 "נאסרה מסיתה רעולה בירושלים", שם, 10.6.1935.
- 68 "בירושלים, בבית הדין לערעורים", הארץ, 14.12.1930.
- 69 "על מעשה אונס", שם, 12.3.1930.
- 70 "נסיון אונס ערביה", שם, 19.8.1931.
- 71 "דינו של רוצח", העם (ירושלים), 27.3.1931.
- 72 "שומרי הבטחון שלנו", דאר היום, 13.5.1931.
- 73 "בעל שורף אשתו חיים", שם, 10.8.1931.
- 74 "אח רוצח אחותו ומוסר עצמו בידי המשטרה", שם, 22.7.1932.
- 75 "ערביה נפצעה", דבר, 27.12.1936.
- 76 "ערביה הרוגה", שם, 5.5.1938.
- 77 "פגיון בלב ערביה", הבקר, 4.12.1938.
- 78 "רצח על הירקון", דאר היום, 5.2.1934.
- 79 "ערביה דוקרת את בעלה", הירדן, 30.10.1934.
- 80 "דקירות סכינים במנשיה ובשוק מרכז מסחרי", הירדן, 18.2.1935.
- 81 "תל-אביב, פושעת צעירה", שם, 5.5.1935.
- 82 מנאר חסן, סמויות מן העין: נשים והערס הפלסטיניות, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2017, עמ' 27.
- 83 שם, שם.
- 84 שם, עמ' 34.
- 85 ב-26 באוקטובר 1929 התכנסה לראשונה "ועידת הנשים הערביות" והייתה זו הפעם הראשונה שנשים ערביות נכנסו לזירה הפוליטית. המפגש נערך בכיתה של טרב עבד אלהאדי שגם מונתה לוועד המנהל של הארגון, שכלל בעיקר נשים ממשפחות מובילות בחברה הערבית כגון משפחות חוסייני, עלמיס, נשאשיבי ובוודיירי. מהבית יצאו הנשים למחאה ברחובות ירושלים בשיירה שכללה 120 מכוניות. השיירה עצרה מול הקונסוליות המערביות כדי למחות נגד ממשלת בריטניה ותמיכתה בעליית היהודים לארץ ישראל. אוחר בפברואר 2024 מן הערך "טרב עבד אלהאדי" בוויקיפדיה, https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A8%D7%91_%D7%A2%D7%91%D7%93_%D7%90%D7%9C%D7%94%D7%90%D7%93%D7%99
- 86 זהבה ברגמן, "האשה ערביה והמאורעות", דבר, 10.6.1936.
- 87 מוסטפא כבהא, עיתונות בעין הסערה, העיתונות הפלסטינית כמכשיר לעיצוב דעת קהל 1929–1939, ירושלים ורעננה: יד יצחק בן-צבי והאוניברסיטה הפתוחה, 2004, עמ' 67 (להלן: כבהא, עיתונות).
- 88 "אספת נשים ערביות", הארץ, 14.1.1930.
- 89 "ועידת נשים ערביות בבירות", דבר, 30.4.1930.
- 90 "ועידה בין – ארצית של נשים ערביות", שם, 19.6.1930.
- 91 ראו בהרחבה על המאבק על הקרקע אצל הרט, האינתיפאדה, עמ' 27–35.
- 92 רפיק ביי אלתמימי היה מחלוצי הלאומיות הפאן-ערבית, לאומן ערבי, פובליציסט ואיש חינוך. בשנת 1945 מונה לחבר הוועד הערבי העליון והיה יושב ראש תנועת הנוער הצבאית-למחצה אל-נג'אדה וראש הוועדה הלאומית ביפו.
- 93 "עוד על בקורו של המלך פייצל בירושלים", דאר היום, 29.9.1931.
- 94 שם.
- 95 עבד אל לטיף צאלח, עורך דין משכם היה חבר במועצה המוסלמית העליונה וייסד את מפלגת הגוש הלאומי באוקטובר 1935 בשכם.
- 96 "הנסינות האחרונים להצלת הנדרונים למות", הארץ, 17.6.1930.
- 97 "נשים ערביות מבקשות חנינה לפורעים", שם, 18.6.1931.
- 98 בעלה היה ג'ון צ'נסלור – הנציב העליון הבריטי השלישי על ארץ ישראל.

- 99 "קנאות לאומית", דבר, 2.8.1931.
- 100 "תזכיר נשים ערביות לנציב", הארץ, 2.12.1931.
- 101 "ועידות של נשי המזרח", שם, 31.8.1932.
- 102 "גם בשכם", דבר, 13.12.1932.
- 103 "מעשי חסד של נשים ערביות", דאר היום, 1.1.1933.
- 104 "סביב בירואי ודי חוארת", דבר, 13.7.1933.
- 105 "לטובת נגועי המאורעות", דאר היום, 9.11.1933.
- 106 קונליף ליסטר היה ממציא ותעשיין בריטי.
- 107 אדמונד אלנבי היה איש צבא בריטי שהתפרסם במלחמת העולם הראשונה כמי שכבש את ארץ ישראל וירושלים מידי האימפריה העות'מאנית.
- 108 "הפגנת נשים ערביות", דבר, 16.4.1933.
- 109 "נשים ערביות מפגינות בירושלים", הארץ, 16.4.1933.
- 110 "תזכירי מחאה של הנשים הערביות", דאר היום, 17.10.1933.
- 111 לורד הרברט לואי סמואל היה מדינאי ודיפלומט יהודי בריטי, חבר הפרלמנט הבריטי מטעם המפלגה הליברלית, שר בממשלת בריטניה; שימש כנציב העליון הראשון על ארץ ישראל בזמן המנדט הבריטי.
- 112 "הודעה רשמית מס' 33-55", דאר היום, 31.10.1933.
- 113 "תעמולת החרם התחילה", שם, 23.11.1933.
- 114 "הועה"פ הערבי וההפגנות", הארץ, 2.1.1934.
- 115 "ועידת הנשים הערביות בבירות", דבר, 28.5.1934.
- 116 "ערבים לכבוד פורעי תרפ"ט", הירדן, 11.1.1935.
- 117 "צירות של 'התאחדות הנשים העולמית' מבקרות אצל הערבים בלבד", שם, 3.2.1935.
- 118 "אספת נשים ערביות", הארץ, 11.2.1935.
- 119 "באספת הנשים הערביות", דבר, 12.2.1935.
- 120 "החלטות אגודת הנשים הערביות", שם, 4.3.1935.
- 121 כשהחל פיתוחו של שדה נפט גדול בכירכוכ שבצפון עיראק בשנת 1927, החלו שלטונות המנדט וחברת הנפט העיראקית לתכנן את חיבור השדה בצינור לנמל בים התיכון. חיפה נבחרה כנמל מוצא לצינור הנפט. אוחר בפברואר 2024 מן האתר https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%91%D7%A7%D7%95%D7%A7_%D7%9C%D7%A0%D7%A4%D7%98
- 122 "נשים ערביות מבקשות להתארגן", הארץ, 4.3.1935.
- 123 "בועידה הבינלאומית של נשים", שם, 23.4.1935.
- 124 "הקונגרס הבין-לאומי השנים עשר של נשים לשווי זכויות", דבר, 9.5.1935.
- 125 זהבה ברגמן, "האשה ערביה והמאורעות", שם, 10.6.1936.
- 126 שם, שם.
- 127 "בירושלים, נשים מפזרות מסמרים", הארץ, 5.5.1936.
- 128 "תשובת העסקנים הערבים לנציב", דבר, 6.5.1936.
- 129 "אסיפת נשים ערביות", שם, 14.5.1936.
- 130 שם, שם.
- 131 "משלחת נשים אצל המושל", הארץ, 20.5.1936.
- 132 "שוב מצב מיוחד ביפו", דאר היום, 12.5.1936.
- 133 "נשים ערביות לעתוני אנגליה", הארץ, 28.5.1936.
- 134 "יפו תפגין היום", דאר היום, 14.5.1936.
- 135 שבאב: נוער, או פרחים.
- 136 "אין קצה להפגנות", דאר היום, 14.5.1936.

- 137 "ארבע הפגנות ביפו [...] אשה מנהיגת ה'שבאב' ביפו אסיפות נשים ותלמידים", שם, 14.5.1936.
- 138 "שלון ה'שבאב' בירושלים", שם, 13.5.1936.
- 139 "הנשים מפגינות", שם, 1.6.1936.
- 140 "מאספות תרומות בכפרים", דבר, 5.6.1936.
- 141 "ההפגנות בחיפה", דבר, 7.6.1936.
- 142 שם, שם.
- 143 "נשים רעולות מסיתות", הארץ, 10.6.1936.
- 144 "רוגמות באבנים", דאר היום, 10.6.1936.
- 145 "ההסתה בידי נשים", שם, 10.6.1936.
- 146 זהבה ברגמן, "האשה ערביה והמאורעות", דבר, 10.6.1936.
- 147 "רוצחו של נסים מזרחי ז"ל למאסר עולם ולמלקות", הצפה, 11.5.1939.
- 148 "תודות על ימין ועל שמאל", דבר, 12.5.1938.
- 149 זהבה ברגמן, "האשה ערביה והמאורעות", שם, 10.6.1936.
- 150 "נאסרה על הסתה", שם, 13.7.1936.
- 151 "המצב בארץ", העולם, 4.6.1936.
- 152 מ"ד, "שמלת אשה ונעלי גבר", דבר, 19.6.1936.
- 153 "ערביה נאשמת בהחזקת נשק", הארץ, 24.3.1938.
- 154 "תשובה לתשובה, מכתבים למערכת", דבר, 26.10.1936.
- 155 "ערביה בת 45 – ל – 10 שנות מאסר", הבקר, 17.2.1938.
- 156 "ערביה נידונה לעשר שנים", דבר, 28.2.1938.
- 157 "נאסרה ערביה", הצפה, 29.3.1938.
- 158 "נאסרה ערביה נושאת נשק", דבר, 21.3.1938.
- 159 "מאסר עשר שנים לאשה נושאת נשק", הארץ, 14.6.1938.
- 160 "ערביה שהחזיקה כדורים – למאסר", הבקר, 20.7.1938.
- 161 "אל-ג'יהאד", מספר על כנופיות", דבר, 18.6.1936.
- 162 "ביפו", הבקר, 23.6.1936.
- 163 "נשים אוספות כסף", דבר, 26.6.1936.
- 164 הסהר האדום הוא השם והסמל המקובלים לארגוני סיוע ועזרה ראשונה בארצות מוסלמיות. ארגוני הסהר האדום מקבילים לארגוני הצלב האדום בארצות אחרות ולארגון מגן דוד אדום הישראלי.
- 165 "לקט מהעתונות הערבית", דבר, 12.7.1936.
- 166 "ועד נשים בחיפה", הארץ, 16.7.1936.
- 167 "ארגוני נשים בארץ ישראל – שתי חוברות בנושא 'המרד הערבי הגדול'", ירושלים 1936, אוחזר בפברואר 2024 מן האתר <https://www.kedem-auctions.com/he/node/119295>
- 168 "שבוע הימים בארץ", העולם, 30.9.1936.
- 169 "תנועת החרם בין הנשים", הבקר, 28.10.1936.
- 170 "ערביה נאמה בלונדון", דבר, 12.7.1936.
- 171 "ביפו", הארץ, 6.6.1936.
- 172 "נשים משחיתות", דבר, 12.7.1936.
- 173 "ביפו", הארץ, 6.7.1936.
- 174 "נשים משחיתות", דבר, 12.7.1936.
- 175 "נשים מסיתות", שם, 10.6.1936.
- 176 "ההסתה בידי נשים, נאסרה מסיתה רעולה בירושלים", דאר היום, 20.6.1936.
- 177 "תעמולת החרם", דבר, 23.10.1936.
- 178 "מכתב מיפו", שם, 18.6.1936.

- 179 כבהא, עיתונות, עמ' 162.
- 180 "הפגנות פרועות בחיפה, נשים מתפרצות, נסיון להצית חנות יהודית", **הבקר**, 7.6.1936.
- 181 "הרג בגלל סכסוך קרקעות", **דבר**, 14.8.1936.
- 182 "דבר אמהות אל אמהות", שם, 5.7.1936.
- 183 שם, שם.
- 184 שם, שם.
- 185 "בארץ", **דבר**, 12.7.1936.
- 186 שם, שם.
- 187 "תזכיר נשים ערביות למושל המחוז ביפו", **הארץ**, 3.7.1936.
- 188 "טלגרמות של נשים ערביות לידידי הערבים באירופה", שם, 8.7.1936.
- 189 "נשים אוספות כסף", **דבר**, 26.6.1936.
- 190 מ' אסף, "האשה המוסלמית והתפתחותה", שם, 11.10.1937.
- 191 שם, שם.
- 192 נ' טאג'יר, "בין שכנינו", **הצפה**, 28.4.1938.
- 193 "משלחת נשים ערביות אצל הנציב", **הארץ**, 6.2.1938.
- 194 משלחת נשים ערביות אצל הנציב העליון", **הבקר**, 6.2.1938.
- 195 "תזכיר הנשים הערביות", שם, 15.2.1938.
- 196 "עם שביתת האסירים הערבים בעכו", **דבר**, 24.4.1938.
- 197 "בארצות הערביות מתיעצים ואוספים תקומות", **הבקר**, 3.6.1938.
- 198 על השתתפות הפלאחים במרד ראו ברחבה: יובל ארנון-אוחנה, **פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל**, תל אביב: מכון שילוח, אוניברסיטת תל אביב, 1982.
- 199 נתן שור, **תולדות ארץ ישראל מהתקופה הפריהיסטורית עד ימינו**, תל אביב: דביר, 1998, עמ' 268.
- 200 "התנקשות בירושלים", **הצפה**, 17.7.1938.
- 201 "משלחת נשים ערביות אצל הנציב העליון", **הארץ**, 27.7.1938.
- 202 "בגבול יפּוּת-א", **הבקר**, 28.7.1938.
- 203 "הפגנת נשים ונערים ביפו", **הארץ**, 28.7.1938.
- 204 "הפגנות הנשים ביפו", **הבקר**, 28.7.1938.
- 205 "'טרחות' לנשים", שם, 5.9.1938.
- 206 "'כפיות' של כפיה", **דבר**, 29.8.1938.
- 207 "הנשים נצטוו להתכסות בצעיפים", שם, 7.9.1938.
- 208 "בגבול יפּוּת-ל-אביב", **הבקר**, 28.7.1938.
- 209 שם, שם.
- 210 "הפגנת נשים ונערים ביפו", **הארץ**, 28.7.1938.
- 211 "הצבא מחלק צידה לנשים ערביות", שם, 20.10.1938.
- 212 "משלחת נשים ערביות בעיר העתיקה", **הבקר**, 27.10.1928.
- 213 "מקור פרנסה לנשים", **דבר**, 11.11.1938.
- 214 "מפקד הצבא סרב לקבל משלחת נשים ערביות", **הארץ**, 18.11.1938.
- 215 העיתון **אל כרמל** נוסד בשנת 1908 בידי נגיב נצאר, נוצרי אורתודוקסי.
- 216 "אשת עורך אל כרמל נידונה למאסר", **הבקר**, 26.3.1939.
- 217 "נאסרה ערביה מסיתה", **הצפה**, 27.3.1939.
- 218 "וזאת דורשות הנשים הערביות בחיפה", **הבקר**, 5.3.1939.
- 219 נוויל צ'מברליין היה מדינאי בריטי מהמפלגה השמרנית וראש ממשלת בריטניה ממאי 1937 עד מאי 1940.
- 220 "הנשים הערביות 'פעילות'", **הארץ**, 21.3.1939.

- 221 "ערביות מפגינות בירושלים ורוגמות יהודים", **הצפה**, 2.5.1939.
- 222 "מוג'לי אמין היה חבר מערכת העיתון **כוכב א-שרק** ופקיד גבוה במיניסטרונין החוץ העיראקי. [...] הצעתו בדבר העברת ערביי א"י לארצות השכנות". הוא הציע את הרעיון להעביר את ערביי ארץ ישראל לארצות השכנות. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, פריט 214252, מכתב, "הצעת מוג'לי אמין", 26.5.1939.
- 223 מוג'לי אמין העלה את המושג של "חילופי-אוכלוסין ערבים ויהודים": "הריני מציע שיצאו ממנה כל ערביי א"י אשר יחולקו בין הארצות הערביות השכנות. תמורת זאת יצאו כל היהודים הגרים בארצות ערב ויבואו לא"י ארץ תעודתם. שם, שם, שם, מכתב, "הצעה", 21.5.1939.
- 224 "הפגנת נשים ערביות בירושלים", **המשקיף**, 2.5.1939.
- 225 "ההבלגה הערבית עלולה להפסק", שם, 15.6.1939.
- 226 "תזכיר נשים ערביות", **דבר**, 19.6.1939.
- 227 "משלחת נשים אצל המושל", **הבקר**, 9.7.1939.
- 228 פ"א, "על האשה הערבית בארץ", **דבר**, 28.8.1938.